

ЧАСТ ПЪРВА

СЪЗДАВАНЕ НА СОЦИОЛОГИЧЕСКОТО НАПРАВЛЕНИЕ

ПРОБЛЕМНАТА СИТУАЦИЯ

Към края на Българското възраждане, сред общия подем на образованието и началните стъпки в развитието на българската наука, се появяват публикации и по някои социологически проблеми. Те третират важни процеси и явления в българската действителност и същевременно са отглас на формираните и формиращи се социологически направления в Западна Европа. Терминът “социология” се появява за първи път през 1868 г. в публикации на Любен Каравелов /312: 48/. Този термин се употребява и от Христо Ботев /306: 164-165/ и други автори. Очертават се на концептуално ниво гледища за движещите сили на общественото развитие, по някои аспекти на общностната структура, за социалното равенство и др.

Изключително интересно явление е брошурата на Андрей Цанов “Времето е наука и богатство”, появила се през 1874 г. – четири години преди Освобождението. Патосът на брошурата е насочен към икономия на време и за борба с прахосването му. Макар и имплицитно, в нея по същество се съдържат предпоставки за формулирането и разработката на социологическата категория “свободно време”. Цанов предлага оптимални според него модели на денонощния бюджет на времето от 24 часа за художници (занаятчии), за търговци, ученици, учители, свещеници и земеделци. Препоръчва хората да планират времето си за деня, седмицата, месеца и т.н. /348/. Има основание твърдението на Захари Стайков, че Андрей Цанов е родоначалник на българската социология на времето. И не само на българската, защото по-стара книга от неговата по този въпрос не е известна в международната литература /348: 11/.

Но това са откъслечни прояви в новоформиращата се българска наука.

След Освобождението се премахват в основни линии остатъците от феодалното общество в неговата османска версия и започва формирането на капиталистически обществени отношения. В резултат на първоначалното натрупване на капитала, което се извършва в брутални форми и в огромна степен с използването на държавната власт, се създава и стабилизира новата господстваща икономически и съответно политически, иде-

ологически и ценностно буржоазна класа, новата общностна структура. Обществото все повече се структурира и започва да функционира по капиталистически.

Наред с дребно и средноселския сектор в земеделието, с който е свързано мнозинството от населението на страната, непрекъснато нараства пролетариатът като отражение на разширяващата се индустриализация и произтичащата от нея урбанизация. Разраства се и интелигенцията, съпътствано от обогатяване на нейната вътрешна структура в съответствие с налагащото се индустриално общество. Под напора на обедняването на значителни части от населението, на масовата явна и скрита безработица, на пролетаризирането, на свирепата експлоатация, на държавното потисничество, класовата борба се превръща в постоянно явление в най-разнообразни форми. Понякога те приемат екстремен характер.

Извънредно сложен и противоречив е международният контекст на развитието на нашата страна. В него се очертават две жалонни линии: към Западна Европа и към Русия. В европейски план руското самодържавие е реакционна сила, Русия значително изостава икономически от Западна Европа, огромната маса на населението ѝ тъне в бедност и неграмотност. Но у нас нейният авторитет като страна-освободителка е голям. Същевременно в нея се създаде може би най-мощната в света художествена литература през XIX в., там израснаха забележителни революционно-демократични мислители, а по-късно се появи и марксисткото направление в политико-идеологическия живот, което се диференцира в две насоки: меншевишка (социалдемократична) и болшевишка. Всичко това дава своите проекции у нас, някои от които по-нататък придобиват увеличаващо се значение.

От друга страна, поела късно пътя на капиталистическата модернизация, България трябваше ускорено да навакса пропуснатото през вековете на османското владичество. Постигнатите световни образци в различните сфери на живота се съдържаха преди всичко в Западна Европа. Оттам се усвояваха нови технологии и организационни структури, опит в банковото и застрахователно дело, в акционерството, политически механизми и институции, много елементи на духовната култура. След Освобождението в западноевропейските университети се увеличава броят на българските студенти, често в Западна Европа се командироваха преподаватели от Софийския университет, видни дейци на изкуството и т.н. Книжният поток от западноевропейските страни към България се разраства, разширява се превеждането на книги и статии.

Върху нашето развитие оказва влияние и западноевропейското обществознание, в т.ч. различните направления (парадигми) в обособяващата се като самостоятелна наука след 30-те год. на XIX в. социология. Вътрешните потребности от социологически изследвания отварят път на това влияние. В сравнение с наченките отпреди Освобождението, социологическите дейности и разработки се издигат на значително по-високо ниво.

От 1890 г. започва преподаването на социология от Йосиф Ковачев в току-що открития като висше училище през 1888 г. Софийски университет /322: 1/. От края на века се чете цялостен курс по социология и във Вис-

шата военна академия в София. Горедолу по това време започва преподаването на социология и в отделни западни страни, в т.ч. в САЩ. След Първата световна война курсове по социология се четат освен в Софийския университет, и в някои икономически висши училища: Свободния университет в София, в Свищов и Варна. Но не се стига до създаването на специалност и съответно на катедри по социология. Преподаването по социология е прекратено през 1945 г.

От края на XIX в. у нас започва провеждането на емпирични социологически изследвания /ЕСИ/ по проблеми на труда, на девиантното поведение, на общностната структура и др. През 1899-1900 г. Илия Янулов, с участието на Георги Димитров и Петко Величков провеждат първото в нашата страна емпирично изследване на трудовите условия в софийските печатници. Анализирания данни, представени и в таблици и диаграми, са публикувани в 1901 г. във в-к "Вести", първия синдикален вестник в България /251:62/. През 1903 г. Георги Бакалов разработва въпросник със 105 въпроси за събиране на сведения за положението на работническата класа. Между двете войни се правят редица емпирични изследвания на селски домакинства и на села. Янаки Моллов разработва някои теоретико-методологически въпроси на емпиричните изследвания на селото /250:126-130/. Особена активност в това отношение проявява Илия Янулов. От края на XIX в. той провежда доста изследвания: Трудовите условия на печатарските работници (1899-1900), за което се каза; Домашните условия на учениците и мизерията в крайните квартали (Ючбунар, Подуяне, 1903); Трудови и битови условия на железничарите (1905-1906); Тежките трудови условия на текстилните работници в Сливен (1909); Битови и трудови условия на пристанищните работници в Бургас и Варна (1909) и редица други /349/. Специално трябва да се отбележи монографичното изследване на с. Драгалевци, извършено през 1934-1937 г. от американския социолог Ъруин Сандърс, тогава учител в Американския колеж у нас /357/.

Емпиричните социологически изследвания до 1944 г. обаче не са много на брой, не се превръщат в системна научна дейност, не се провеждат от специализирани институции, като правило нямат националнопредставителен характер.

Появяват се отделни книги по социология /323, 310, 313, 317, 341, 314, 340, 307, 305/. Статии по социологически проблеми се печатат главно в "Архив за стопанска и социална политика" (1925-1943) и "Философски преглед" (1929-1943). Но те не са много. Липсват специализирани социологически периодични издания.

В социологическия мисъл се оформят няколко направления: марксистко, което е най-влиятелно; неокантианско – Александър Недялков и др.; теологично – Георги Пашев и др.; фройдистко – Любомир Русев и др.; биорасистко – Стефан Консулов, Любомир Владикин и др. /311: 344-345; 250/.

Силно развитие получава народопсихологията, която граничи със социологията. Тя се изгражда не върху представителен емпиричен материал

от нарочни изследвания, а върху основата на лични впечатления и на отделни примери и илюстрации. Затова въпреки че се домогва до важни характеристики на психологията на българския народ, тя е изпълнена с абсолютизации. Не се очертават точно параметрите на националноспецифичните характеристики за разлика от другите народи, нито особената мяра на социалнопсихичните образувания при българското население.

Крупно явление в социологическото изследване, преплетено тясно със социалната психология, в т.ч. с народопсихологията, е творческото дело на Иван Хаджийски. Той прави системни и целенасочени емпирични изследвания – сам, както и с помощта на кореспонденти. Проучва голям архивен материал и документи. При това в цялото му творчество доминира социологическият подход. Например, за него колективизмът, индивидуализмът и егоизмът не са автономни социалнопсихични и нравствени явления, той търси техните икономически и класови корени, те според него съответстват на определени епохи в социално-икономическото развитие на обществото.

Съчетавайки емпиричното и теоретичното в научните си разработки, изградени върху основата на широк недогматичен социологически подход, Хаджийски ни остави теоретично наследство /347/, което завинаги зае своето място в нашата национална научно-духовна класика, а времето го издига в редиците на класиците на българската социална наука, на българската духовна култура изобщо /166/. Оставям настрана обстоятелството, че с краткия си, наситен с кипяща научна и обществена активност живот и с примера на доброволното си участие във войната срещу нацизма, където намери своята ранна смърт, той се извисява на огромни нравствени висоти, до които в историческото развитие достигат малцина.

Но и Хаджийски работи сам – той не е ръководител на научно звено, не се опира върху научна институция, трябва да изпросва спонсори, за да публикува книгите си. При обикалянето на страната, обикновено със знаменития си велосипед, той плаща направените разходи с лични средства. Не ми е известно до каква степен е познавал историята на социологията, но в публикациите си не ползва историкосоциологически материал.

Крупна проява, по същество в областта на социологията, са статиите на Димитър Михалчев срещу расизма, публикувани през 1938-1940 г. /321/. Те са остро полемични, насочени против писанията на български расисти. Написани увлекателно в свойствения за Михалчев стил, те са характерни преди всичко с две особености. От една страна тезите на Михалчев са аргументирани с последните за онова време постижения на науката – антропология, биология, психология, социология. От друга страна това е акт на мъжество, на изключителна гражданска доблест. В обстановка, когато хитлеризмът е в апогея си, завоювал и подчинил почти цяла Европа, когато собствената му държава се присъединява към тристранния пакт и преследва антифашистките сили, да се обяви публично в печата срещу основен елемент на хитлеристката идеология и политика, това наистина е своеобразен подвиг. Неслучайно буржоазнофашистката власт у нас през 1943 г. спира списанието на Михалчев "Философски преглед", което от по-

явата си през 1929 г. до забраната му е извънредно популярно сред интелигенцията, студентството и демократичните антифашистки кръгове в страната.

През 1925 г. се създава философско-социологическо дружество с председател Венелин Ганев. Секретар на дружеството до 1931 г. е Христо Тодоров, а след това Цеко Торбов. То прекратява своята дейност през 1938 г. През 1928 г. се създава социологическо дружество за расова хигиена с председател Димитър Иванов и секретар Любомир Русев, което е проводник на биологизма, а по-късно на открития расизъм /250: 18/. През 20-те год. Вера Златарева, която работи по проблеми на девиантното поведение и преди всичко на проституцията, става учредител и активен член на социологическия кръг при кооперация "Земя и култура".

Но главен организационен център на социологията през 30-те год. е Българското научно-социологическо дружество с председател Иван Кинкел и секретар Кирил Григоров, основано в 1931 г. То организира научни обсъждания и сказки в София и провинцията, издава социологическа библиотека /250: 18/. Обаче обективността при разискванията в демократична атмосфера не се нрави на властта, която все по-определено се ориентира към нацизма. Известно е, че нацизмът е противоположен на социологията, вкл. на ЕСИ. През 1939 г. Социологическото дружество е забранено.

Извънредно важно значение има гледището, че социологията е различна наука от историческия материализъм, формулирано и обосновано от Тодор Павлов в капиталния му труд "Теория на отражението" (Първо руско издание 1936; Първо българско издание 1938). Известно е, че от края на XIX в. Лабриола, Плеханов и Ленин говорят за социология. Но те не поставят въпроса за взаимоотношението между историческия материализъм и социологията. Първи в историята на марксизма, който ясно определя теорията на историческия материализъм като марксистка социология, е Николай Бухарин в известния си труд "Теория исторического материализма. Популярный учебник по марксисткой социологии" /111, кн.7: 19/. През 20-те години книгата на Бухарин има няколко издания в СССР и е преведена на редица чужди езици, което прави не само широко известни, но и влиятелни неговите възгледи. През 20-те год. в СССР повече или по-малко експлицирано и пълно се появяват и другите основни схващания за отношението на историческия материализъм и социологията – че те са тъждествени, имайки философски характер; че историческият материализъм е философска теория за обществото, а социологията е нефилософска наука /110/.

Павлов, за разлика от Бухарин, предлага друго гледище за социологията като частна, самостоятелна наука. Неговата постановка за социологията като частна наука и за историческия материализъм като философска наука е проведена докрай и е дадена в по-друга логическа схема. Задачата на частните науки, в т.ч. на обществеността според него е да изучават структурата и структурните закономерности на действителността. Съответно социологията е наука за структурата и структурните закономерности на обществената действителност. В това си качество тя е най-

общата от всички други частни науки за обществото. Тя не бива да се отъждествява с историческия материализъм, който е самата диалектико-материалистическа философия, но приложена към всички частни обществени науки. Той е относително самостоятелна философска теория за общественото развитие /326: 347-354/. В условията обаче на установения вече сталинистки тоталитаризъм в СССР, тази постановка на Павлов остава изолирана и не се подхваща от други автори.

И така, до Втората световна война не се извършва нито познавателна, нито организационна институционализация на социологията като наука в нашата страна. Правят се отделни откъслечни опити, но те не завършват с успех, още повече, че държавната власт предприема мерки срещу някои от тях.

* * *

След войната у нас се установява народнодемократична власт с участието на антифашистките и нефашистки сили. Сред тях централно значение има БКП. След остри политически борби през първите три години, БКП установява и укрепва своята ръководна роля в общественopolитическия живот. Останалите политически партии в една или друга форма, с изключение на БЗНС, преустановяват своето самостоятелно съществуване. Наред с другото, като властваща сила БКП изпълнява функцията на проводник на безусловното влияние на СССР. В страната се налага система на управление и общественостройство по подобие на това в СССР. България се превръща в сталинисткототалитарно общество, разбира се, в националноспецифична форма.

Тези процеси дават своето отражение и върху социологията. Както е известно, през 20-те години в СССР започват и все повече се разгръщат ЕСИ. Тематиката им е разнообразна – проблеми на труда, особено на научната му организация, влиянието на образованието върху неговата производителност, проблеми на общностната структура и т.н. Увеличава се броят на теоретичните разработки, вкл. върху теорията на ЕСИ. Но с утвърждаването на личната власт на Сталин към края на 20-те години, като един от най-важните елементи на тоталитарното общественостройство, процесът на естественото разгръщане на социологическите изследвания бива преустановен. Сталин и сталинистите се страхуват от тях, защото те показват и недъзите на общественостройството. По-конкретно през 30-те год., както и до самата смърт на Сталин през 1953 г. социологическите изследвания биха разкрили живите рани на обществото от масовия терор и волунтаризма на сталинисткото управление. Социологията се обявява за буржоазна наука и срещу нея започва да се води борба. За това съдейства и дискусиата срещу възгледите на Бухарин, проведена през ноември-декември 1929 г. в Института по философия при Комунистическата академия. Той е обявен за антипартиен елемент, никой повече не смее да поддържа негови възгледи. Доколкото Бухарин в цяла извънредно популярна книга говори и се занимава със социологията, враждебното отношение към него се пренася и към нея. Оттам нататък думата “социология” почти напълно изчезва от научната лексика /110: 175/.

Доколкото се разработват социологически проблеми, това става главно в рамките на историческия материализъм. Но както изтъква В. Колба-новски, “Формално препятствие за развитието на социологията бе нейното пълно отъждествяване с историческия материализъм, съответно – включването ѝ в разряда на философските науки, отричането на статуса ѝ на самостоятелна обществена наука” /355: 24/.

Същата ситуация, под влиянието на СССР, се пренася в нашата страна след Девети септември 1944 г. Следователно потребността от възраждане на социологията включва решението на двойка задача: от една страна реабилитирането на социологията като наука, и от друга – обособяването ѝ като самостоятелен отрасъл на научното познание, отделно от историческия материализъм. Политическите условия, които направиха възможно решението на тази задача, бяха създадени от XX конгрес на КПСС (1956), а у нас – от Априлския пленум на ЦК на БКП (1956). Критиката на култа към личността на Сталин, премахването на масовите репресии, на концентрационните лагери, без да промени същността на обществото като тоталитарно, чувствително смекчи системата. Обявената задача за възстановяване на марксистко-ленинските принципи на ръководство, насочването на по-голямо внимание към народните маси налагаше изучаване на тяхното реално състояние, както и техните мнения по проблемите на общественото развитие. Социологическите изследвания ставаха необходими. За реабилитацията и развитието на социологията влияеше благоприятно и международният контекст – решенията на XX конгрес на КПСС за възможността да се избегне трета световна война, за мирно съвместно съществуване, налагаха засилване на международните контакти, в т.ч. в областта на науката.

В нашата страна делото по реабилитацията и обособяването на социологията като самостоятелна наука, както и по-нататъшното ѝ развитие беше подето от Живко Ошавков и още няколко негови сътрудници, които той сплоти в името на тази идея. Постепенно броят на научните дейци, които се включваха в усилията за постигането на тази цел, се увеличаваше.

ПОЗНАВАТЕЛНО ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНЕ НА СОЦИОЛОГИЯТА

1. Монографията на Живко Ошавков “Историческият материализъм и социологията”

Проблемите на социологията възникват пред Ошавков в края на 40-те години. В книгата си “Възникването на марксизма – велик революционен

преврат във философията” (1948), отграничавайки частните науки от философията и в съгласие с Тодор Павлов, той изтъква, че те изучават строежа и структурните закономерности на съответните области на битието и дава пример с физиката, астрономията, химията, биологията. “Същото се отнася – продължава той – и до обществените науки. Така например социологията се занимава с въпроса за строежа на обществата и законите на тяхното развитие” /325: 35-36/. От огромно значение е прилагането на диалектическия метод в обществените науки, в т.ч. социологията /325: 64-65/. Очевидно още тук е заложен възгледът, че диалектическият и исторически материализъм, философията, е нещо различно от социологията.

Тази постановка намира развитие в книгата на Ошавков “Историческият материализъм като наука” (Първо изд. 1952 г., второ изд. 1953 г.). Там той отбелязва, че историческият материализъм, бидейки съставна част на марксистко-ленинската философия и следователно имайки философски характер, същевременно “съдържа и редица частнонаучни елементи, тъй като освен основните въпроси на философията по отношение на обществото, той разглежда още и някои въпроси относно структурата на обществото, респективно на общественно-икономическите формации” /183, второ изд.: 218/.

От началото на 1954 до април 1955 г. Ошавков написва първия вариант на монографията си “Историческият материализъм и социологията”. Обсъден в научния съвет на Института по философия през юни 1955 г., преработен и обсъден отново в същия научен съвет през есента на 1957 г., трудът е даден за печат. Но публикуването наскоро е спряно, защото книгата била “ревизионистична”. Напълнил една чанта с книги на класиците на марксизма, Ошавков тръгва по партийни инстанции, за да доказва, че трудът му не е антимарксистки. Това ходене по мъките дава резултат – забраната е вдигната и книгата излиза от печат през 1958 г.

Монографичното произведение на Ошавков има фундаментален характер. Първо по рода си в бившите “социалистически” страни, то естествено утвърди Ошавков като лидер на новата теоретична концепция за социологията.

Тръгвайки от идеята на Тодор Павлов за социологията като теоретична нефилософска наука за обществото, формулирана в “Теория на отражението”, Ошавков прави разгърната разработка и обосновка на тази идея. Неговият подход е мащабен. Обособяването на социологията като относително самостоятелна наука той разглежда като проява на историческия процес на диференцирането на човешкото познание, по-конкретно на отделянето на нефилософските науки като специфични форми на познанието от философията като синкретична съвкупност от знания. Така предметът на философията се стеснява, като се изчиства от нефилософски елементи и от неща, нямащи общо с науката, Същевременно научното познание се обогатява с нови научни дисциплини. Обособяването на дадена наука става, когато в основни линии се очертае нейният предмет, натрупат се съответни факти, знания и теории, изяснят се поне главните черти на нейния метод.

За да обоснове с възможно най-голяма дълбочина спецификата на социологията като наука, Ошавков определя обстойно и според мен по принцип вярно предмета на философията и общото в предметите на нефилософските науки, което ги разграничава качествено от философията.

Върху такава внушителна историческа и методологична основа Ошавков характеризира социологията и историческия материализъм като науки. Според него “социологията има за предмет структурата, специфичните особености на обществото (за разлика от природата), специфичните общи закони на неговото цялостно развитие и на взаимоотношенията между всички обществени явления или между всички страни на обществения живот, специфичния метод на познанието и изменението на цялостния обществен живот” /184, първо изд.: 215/. По-късно той внася някои уточнения в тази формулировка, но без да изменя на нейната същност /188, първо изд.: 323; 184, второ изд.: 40/.

Оттук следва, че социологията, първо, е нефилософска наука, второ, тя е най-обща теоретична обществена наука, защото изучава цялостната структура на обществото за разлика от останалите теоретични обществени науки, изучаващи отделни страни или области на общественото развитие.

Що се отнася до историческия материализъм, той според Ошавков е философска теория за обществото. Като неделима част от марксистката философия, историческият материализъм анализира отношението между общественото битие и общественото съзнание, разкривайки материалната същност на обществената действителност, обективния характер на нейните закони. Той осветлява особеностите на проявата на диалектическите категории в общественото развитие, без да излиза извън рамките на философското познание /183, второ изд.: 216; 184, първо изд.: 98/. В този смисъл историческият материализъм има характер на философско-приложна теория.

Анализът на философския характер на историческия материализъм и на нефилософския характер на социологията Ошавков допълва с изясняването на качествената разлика между философските (диалектическите) и социологическите закони. Диалектическите закони са закони на изменението и развитието на всяко битие, а не само на обществото. Основните от тях са законът за единството и борбата на противоположностите, законът за прехода от количествени изменения в качествени, законът за отрицание на отрицанието /184, второ изд.: 302/. Общите, т.е. социологическите закони на общественото функциониране и развитие “действат във всички или в редица общественно-икономически формации (или дори в една обществена формация) и изразяват съществените, необходимите, повтарящите се взаимодействия между основните страни и между главните области на обществения живот, както и между различните социални съвкупности в тяхната цялост” /184, второ изд.: 302/.

* * *

Реабилитирането и обособяването на социологията като самостоятелна наука се извършваше в борба с догматични и неправилни възгледи на ретроградни сили.

В рецензия върху книгата на Ошавков “Историческият материализъм като наука” Моис Семов критикува схващането на Ошавков, че в историческия материализъм има и частнонаучни елементи /342: 131/.

При обсъждането на ръкописа на “Историческият материализъм и социологията” в научния съвет на Института по философия, на схващането на Ошавков беше противопоставено гледището, че историческият материализъм същевременно е и социологията на марксизма и следователно няма място за отделна социологическа наука. Това гледище обаче има две версии. Според едната, у нас застъпвана от Бернард Мунтян и Кръстьо Горанов /184, първо изд.:17/, историческият материализъм няма философски характер. Според другата историческият материализъм има философски характер. У нас тя беше изразена в печата от Добрин Спасов: “Историческият материализъм като философия на общественото развитие представлява същевременно марксистката обща социология” /245: 110/.

На национално философско съвещание през ноември 1959 г. в отдел на ЦК на БКП, схващането на Ошавков за социологията е квалифицирано от един от ораторите (Райчо Караколов) като порочно и водещо в края на краищата до идеализъм /343/. По повод на това схващане в същия дух Ошавков е обвиняван, че е ликвидатор на историческия материализъм /343; 184, първо изд.: 201, 265/.

Срещу Ошавков фактически бяха пуснати инсинуации, целящи да го противопоставят на съветските учени. Така например, Добрин Спасов в рецензията си за книгата на Ошавков “Историческият материализъм и социологията”, като констатира, че във всички меродавни съветски публикации върху материалистическото разбиране на историята липсва разграничение между историческия материализъм и научната обща социология, твърди, че в този пункт трудът на Ошавков рязко противоречи на използваната у нас съветска литература по марксистко-ленинска философия /245: 109/. “Читателите на “Философска мисъл” обаче – продължава Спасов – трябва да знаят, че “Историческият материализъм и социологията” на Живко Ошавков в никакъв случай не е за предпочитане пред историческия материализъм, който изучаваме по наличните съветски помагала” /245: 121/. Всеки, който познава обстановката и нравите по онова време, знае добре колко страшно в политическо отношение беше внушението, че даден учен се противопоставя на съветската наука.

* * *

Постепенно концепцията на Ошавков за социологията се възприемаше от все повече български обществоведи, особено от тези, които се ориентираха към разработката на социологически проблеми. По-късно тя се наложи като фактически общоприета.

Но тя получи и международен резонанс. През есента на 1957 г. на международен философски семинар на “социалистическите” страни в Прага, един от обсъжданите въпроси е въпросът за отношението на историческия материализъм и социологията. Докладчици са С.Т. Мелюхин (СССР) и Ошавков.

През 1961 г. сп. “Проблеми на мира и социализма” организира обсъждане на отношението на историческия материализъм и социологията в Прага. Докладчик е Ошавков.

С разработката на въпроса за социологията като нефилософска, най-обща теоретична обществена наука, отделна от историческия материализъм, българската научна мисъл изпревари в това отношение развитието на гледищата в другите “социалистически” страни и преди всичко в СССР. Приоритет в това отношение имаха Тодор Павлов с най-общата си постановка през втората половина на 30-те год. и Ошавков с подробната разработка и обосновка на тази постановка, която той обогати с редица качествено нови моменти. Методологичната и теоретична яснота по този проблем в нашата страна, постигната главно благодарение на Ошавков, даваше възможност за радикална организационна институционализация на социологията. У нас създаденият към БАН институт за социологически разработки и изследвания (1968) още от самото начало получи своето научно точно наименование Институт по социология в пълно съгласие с международната научна традиция. Докато в СССР например, недостатъчната методологична и теоретична яснота водеше до палиативи, неточни и мъгляви решения. Там през 1966 г. при Института по философия на АН на СССР се създава Отдел за конкретни социални изследвания, през 1968 г. е учреден самостоятелен Институт за конкретни социални изследвания. Неточността на това наименование идва от обстоятелството, че само част от социалните изследвания са социологически, т.е. не е ясно за какви конкретни социални изследвания става дума. При това нима задачата е да се правят само конкретни, т.е. емпирични изследвания? Една наука се развива пълноценно, само ако съчетава органично емпиричното и теоретичното ниво на познанието. Въпросното название се променя през 1972 г. в Институт за конкретни социологически изследвания. Но пак, както се вижда, социологическата теория не се взема предвид. И едва в 1988 г. Институтът получава точното си обозначение – Институт по социология.

* * *

През 2002 г. у нас беше преведена и препечатана от сп. “International Sociology” /”Международна социология”/ /350/ статията на Кольо Коев “Маски и лица: българската социология в търсене на себе си” /315/. В послеслов към препечатаната статия авторът отбелязва, че днес би я написал почти по същия начин. Тъй като в нея се съдържат редица едностранчиви и погрешни оценки по проблеми на формирането на социологическото направление в нашата страна след Втората световна война, налага се да се спра на тях.

Коев оценява разграничението между историческия материализъм и социологията у нас като политически акт, който бил преди всичко силов жест, а не толкова израз на нормално научно развитие. Дебатът “исторически материализъм – социология” бил близък по-скоро до средновековната схоластика, отколкото до научната дискусия /315: 79/.

За съжаление, с нито една дума Коев не разяснява в какъв смисъл и защо разграничението между историческия материализъм и социологията е “политически акт”, “силов жест” и проява на “средновековна схоластика”. Така могат да пишат само хора със самочувствие на олимпийци, но то няма нищо общо с научното обсъждане.

Както е известно, схоластиката е спор по несъществени или фиктивни въпроси. Но така ли беше в случая?

Преди всичко разграничението между историческия материализъм и социологията е въпрос за по-нататъшното развитие на марксистката теория. Като най-мощното направление в общественото познание, с най-много и най-значими приноси в него, марксизмът не е застинало, а постоянно развиващо се учение. Едно от фундаменталните му открития – за първичността на общественото битие по отношение на общественото съзнание, легна в основата на усилията за преработка и преформулиране на главните социологически проблеми. Обаче това ставаше в рамките на материалистическото разбиране на историята, без социологическата проблематика да е обособена в самостоятелна научна дисциплина. Както вътрешното обогатяване на марксизма, така и взаимодействието му с оформилата се като обособена наука в немарксисткото общественознание социология, наложиха отделянето на социологията от историческия материализъм в рамките на марксизма. Както се вижда, става дума за извънредно важни познавателни процеси, отнасящи се до развитието на най-значителното направление в общественото познание. Тук аз се абстрахирам от сложността на политическия контекст, при който се извършва този процес. Едва ли това би могло да се нарече схоластика, както се привижда на Коев.

На второ място, разграничението на историческия материализъм и социологията, извършено от Ошавков, се прави, както видяхме, с научни аргументи върху широка историческа и познавателна основа. То се разглежда като звено на хилядолетното отделяне на частнонаучното знание от философията в съвременните условия. Този процес е плодотворен както за философията, така и за частнонаучното социално познание. Същевременно се определя предмета на социологията в съпоставка с предмета на философията. Разграничава се социологията от останалите обществени науки. Предлага се програма по социология като израз на възгледите за нея като наука. Така ясно се очертава мястото ѝ в общественото познание. Нима във всичко това има и грам схоластичност?

На трето място, с разграничението на историческия материализъм и социологията започна и организационната институционализация на социологията в нашата страна (създаването на научни звена, на периодични издания, на катедри и специалности по социология във висшите училища). Започна и провеждането на ЕСИ. Те се превърнаха в масова системна научна дейност. Разработката на метасоциологически, общосоциологически и частносоциологически проблеми придоби внушителен размах. Разгърнаха се изследванията по история на социологията – на нашата и в чужбина.

На четвърто място, разграничението на историческия материализъм и социологията откри врати и даде силен тласък на международното сътруд-

ничество в областта на социологията по всички линии: участие на български социолози в световни, регионални и национални социологически конгреси, конференции, симпозиуми, в международни сравнителни ЕСИ, в международни периодични издания, в международни социологически организации, публикуване на книги и статии на български социолози в чужбина, организиране на международни научни форуми в нашата страна.

Е, в светлината на всичко това, къде е схоластиката? Очевидно само в “интерсубективното” съзнание на Коев.

Нека сега да видим как стои въпросът с другото определение на разграничението на историческия материализъм и социологията като “политически акт”. И тук Коев не пояснява оценката си: защо и в какъв смисъл политически акт? За да бъде политически акт, то трябва да бъде действие на държавната власт, на някоя политическа структура, да бъде част от политическия живот. Както е известно, нищо подобно няма. Разграничението е инициатива на научни работници, извършва се с научни средства и в рамките на научната общност. Друг е въпросът, че то става в определена политическа ситуация, определяна от типа на тогавашната социологическа система на обществото.

И накрая – за оценката на разграничението между историческия материализъм и социологията като “силов жест”. Щом е силов, той изхожда от някого и е насочен към някого. Пита се: кой е насилникът и кой е изнасиленият? И тук обаче никакви разяснения, никакви аргументи. Такива аргументи всъщност не са и възможни, защото разграничението на историческия материализъм и социологията не само че не беше “силов жест”, а самото то срещаше съпротивата, както се видя, от ретроградните сили в партията и сред научните работници. Очевидно и тази оценка е фантазно творение на автора ѝ.

Тъй като става дума за “насилия”, искам да напомня на Коев два факта. Първият е свързан с инициативата на редколегията на сп. “Социологически проблеми” да публикува текстове на западни социолози с коментари от български автори. Тази комбинация (текст на западен автор и коментар на български социолог) според Коев не била възможна през 60-те и 70-те год. /315: 82/. Но Коев пропуска да съобщи, че през 60-те год. бе отпечатан сборникът “Поглед към социологията днес” /213/ с материали от Евианския световен конгрес по социология. В него са публикувани статии и от американски, английски, френски и швейцарски автори, при това без коментари. В Актовете на VII световен конгрес по социология във Варна са публикувани много десетки доклади на западни социолози. С други думи, инициативата за печатане на текстове на западни социолози започва от 60-те год. и е дело на социолози от “първото” поколение, т.е. на създателите на новото направление в българската наука. И още една подробност – когато започна публикуването на текстове на западни социолози (от кн. 1, 1984 г. на “Социологически проблеми”), редколегията на списанието се състоеше главно също от социолози от “първото” поколение. Ясно е, че те са били истински учени с открити очи към света. Тъкмо на тях се дължи премахването в значителна степен на “желязната завеса” в нашата страна в об-

ластта на социологията, започнало през 60-те год. в разгара на “студената война”.

Не е нужно повече да се доказва, че разграничението на историческия материализъм и социологията, дефинирането на социологията като самостоятелна наука и естествено последвалото нейно познавателно и организационно институционализиране е сложен процес, който протича в определен социален контекст. Горните бездоказателствени оценки на Коев представят в превратна светлина обстоятелствата, изопачават процесите и събитията. Факт, достоен за съжаление.

2. Концепцията за социологическата система

От началото на 1963 г., след приключването на ЕСИ на религиозността, малкият колектив на секцията по исторически материализъм към Института по философия на БАН (всъщност това беше социологическата група към същия институт, създадена през 1962) под научното ръководство на Ошавков, се зае да подготви мащабно ЕСИ на селото в нашата страна. По предложение на ръководената от Ошавков секция, темата за социологическо изследване на българското село беше включена в научния план на Института по философия още през 1959-1960 г. /185: 53/. Мотивът за включването на такава разработка в плана на института произтичаше от интереса към дълбоките изменения в българското село във връзка със завършилото в основни линии коопериране на земеделските стопанства в края на 50-те год.

Необходимо беше да се приложи социологическият подход при интерпретацията на този социален обект, за разлика от редицата други несоциологически изследвания на селото. Приложението на този подход, който в случая изискваше цялостно обхващане на структурата и социалните функции на селото, както и определяне на мястото му в общата структура на обществото, се стимулираше от модното тогава влияние на кибернетиката. Родена по време на войната (Норберт Винер), тя внесе нови методи и понятия в научното мислене. Силно изразения в кибернетиката системен подход, разглеждането на всеки научен обект като специфична система, всеки елемент на която на свой ред е също особена система, разкриваше нови евристични възможности пред научното търсене. Същевременно в международната социология по това време беше най-влиятелна системно-структурната концепция на Толкът Парсънс. “Идеята за тази структура (социологическата – С.М.) – основателно отбелязва Николай Генов – бе повлияна от водещите по това време функционалистки схващания за целите и организацията на социологическото познание” /309: 5/. Що се отнася до марксистката социология, тя още от времето на Маркс е структуралистка, но при новите условия тази ѝ особеност се нуждеше от доразвитие. Всичко това увеличаваше интереса към приложението на структурно-функционалния подход в различните науки, в т.ч. в социологията при новия етап на научното познание. Този проблем застана и пред нас, българските социолози.

Потребно е да се прибави, че през май-август 1964 г. аз бях на тримесечна специализация в СССР по приложението на статистическите методи в социологията. По месец и половина работих в Института по философия в Москва и в Института по икономика на промишленото производство в Новосибирск, в който имаше социологически отдел. Запознах се и имах проблемни разговори с мнозина изтъкнати специалисти по интересувалите ме въпроси. Посещавах много научни форуми, където оживено се дискутираха модерни научни проблеми, вкл. нашумелия по онова време семинар на Щедровицки. Правеше ми впечатление демократичността на обсъжданията и смелото предлагане на различни научни хипотези. Като се върнах в България, направих обстойна информация за наученото по темата на специализацията, както и за впечатленията ми от научния живот в Москва и Новосибирск. Всички направихме извода, че е необходимо да организираме семинар по възможностите за приложение на идеите на структурно-функционалния подход в социологията, взет на тогавашния му етап на развитие. Този семинар започна в края на 1964 и продължи в началото на 1965 г. Докладите и изказванията са публикувани в "Известия на Института по философия", 1965, т. 11.

На семинара аз изнесох доклад, озаглавен "Обществото като социологическа система. (Към въпроса за предмета на социологията)". В историята на социологическата мисъл системно-функционалният подход заема централно място още от Огюст Конт. В биологичното направление в социологията той приема формата на уподобяване на обществото с животинския организъм. Крачка напред в обогатяването му прави структурната антропология (Малиновски, Радклиф-Браун, Строс). По-нататъшно развитие получава в системно-функционалната теория на Парсънс, която след Втората световна война в продължение на две-три десетилетия е водеща в международната социологическа мисъл. Но всичките тези концепции и гледища страдат от съществени недостатъци. Най-напред те са пронизани повече или по-малко от идеализъм, доколкото не могат да установят материалната причина, която свързва хората, социалните институции и общности в системно цяло. Те не класифицират научно и логически непротиворечиво елементите на обществената действителност, нейните нива, както и необходимостта и механизмите на тяхното взаимодействие.

Марксизмът прави решителна крачка напред в системно-функционалното описание и интерпретация на обществото. Той обоснова изключителното достижение на научната мисъл, че материалната причина, която свързва необходимо в една цялост всичко съществуващо в обществото, това са производствените отношения. Тъкмо затова марксизмът поставя материалното производство в центъра на обществения живот като определяща сила на общественото развитие. Той формулира и аргументира с огромен исторически материал изключителното завоевание на общественото битие – общественото битие определя общественото съзнание, а не обратно. По този начин марксизмът изгони идеализма от общественото познание, в т.ч. от социологията. Освен това марксизмът формулира фундаменталната категория на социологическата наука "обществена формация". Тя

характеризира обществото с всичките му елементи и взаимодействията между тях като обективна цялост на даден етап от развитието. Без тази категория не е възможен сериозен анализ на социалните проблеми. По-нататъшно обогатяване на системно-функционалния подход в социологията се получи с разграничението на базата и надстройката и изясняването на тяхното взаимоотношение. Обаче самата логика на научното социологическо познание, както и социалните потребности от научна информация за обществения живот изискваха да се отиде по-нататък в системно-функционалното описание на обществото. Необходимо беше да се посочат върху обща логическа основа елементите на обществения живот, тяхната диференциация, да се конкретизират взаимодействията им, във връзка с това да се осмислят с нови виждания източниците на обществената динамика, периодизацията на социалния прогрес, да се разграничи качествено системата на обществото от нейния субект в лицето на съвкупността от социалните общности.

Ето при каква познавателна ситуация се провеждаха разискванията в семинара. В моя доклад аз тръгнах от качествено различие между животното и човека – животното се приспособява към наличната природна среда, даже с наченките си на трудова дейност, то не излиза извън нейните рамки, докато човекът преобразува природната действителност, създавайки с труда си средствата за своето съществуване и усъвършенстване, които липсват в нея. Оттук фундаменталното разграничение между производство и потребление, чието диалектично взаимоотношение съдържа най-дълбокия източник на социалната динамика и извежда обществото на все по-високи етапи на развитие. Разбира се, взаимоотношението между производство и потребление се осъществява в конкретно-исторически форми в зависимост от наличната обществена формация. Но колкото и да изглеждат особени и различни, отделните етноси, страни, държави се подчиняват в края на краищата на общи закони и техните пътища в последна сметка се сливат в обща линия на общочовешкия прогрес.

Във връзка с това аз дефинирах необходимите и достатъчни елементи на обществения живот, които обозначих като основни сфери на социологическата система – материално производство, духовно производство, възпроизводство на хората, комуникации, социално управление. Всъщност това са основни дейности на хората, следователно в основата на социологическата система стои категорията “човешка дейност”. Тя има предметен характер, извършва се във времето и пространството, което дава възможност за нейната обективна регистрация. Възловото ѝ значение за определението на социологическата система даде основание на редица автори след това да нарекат този модел на обществената действителност “дейностен”.

От своя страна основните сфери на социологическата система се конкретизират на главни области на обществения живот. Първоначално аз ги наричах “главни обществени явления”, но по-късно приех като по-точен термина “главни области”. Те също са определен брой – производство на материални блага, размяна, научно отражение, оценъчно-нормативно от-

ражение, бит, образование и възпитание, здравеопазване, физкултура и спорт, размяна на информация, превозване на вещи и хора, съгласуване на обществените дейности и поддържане на обществения ред. Сега смятам, че като главна област на социологическата система трябва да се обособи и сексуалният живот, като съставна част на основната сфера “възпроизводство на хората”. Той винаги е заемал важно място в живота на хората и обществото, но в последните десетилетия придобива все по-голяма публичност и автономност. Главните области на обществения живот от своя страна също се конкретизират в свои разновидности. Така се получават три нива на структурата на социологическата система от гледище на нейните елементи.

Извънредно важно методологично и научно значение има разграничението между социологическа система и общностна структура, което направих. В концепцията за социологическата система то е проблематизирано. В историята на социологическата мисъл такова изрично разграничение липсва. Обществената действителност не може да се редуцира до отделния човек, нито до съвкупността от всички хора. Те се включват в нея, но тя е много по-широко понятие. Освен хората, тя включва: огромната съвкупност от социалните вещи, които заедно с напредъка на обществото стават все повече, по-сложни и усъвършенствани; социалните институции, в и чрез които се извършва почти цялата дейност на хората; социалните общности, състоящи се от хора, свързани с определени интереси или имащи някакви общи белези; обществените отношения, изразяващи взаимозависимостите между хората, социалните институции и социалните общности и отразяващи цялостта на обществото /159: 29-34/.

Както по моя доклад, така и по другите доклади се разгърнаха оживени разисквания. Ошавков не излезе с доклад. Той слушаше и вземаше участие в разискванията с въпроси и реплики. В края на 1965 г. в статия в сп. “Ново време” той публикува своето виждане за социологическата структура /186/. В повечето пунктове то съвпаднаше с постановките в моя доклад, но имаше и някои несъществени различия. Оттам нататък новата категория зае възлово място в неговите научни изследвания и публикации. Многократно той се връща към различни нейни страни и аспекти, обогатявайки нейното съдържание.

* * *

Напоследък в нашата социологическа литература беше поставен въпросът за приоритета в създаването на концепцията за социологическата система в българската социология. Имам предвид статията на Минчо Драганов от 1993 г. “Живко Ошавков – необходимост от нов прочит”, препечатана в сборника от избрани текстове на Ошавков, излязъл от печат през 1999 г., и особено прибавената от Драганов в тази статия обстойна бележка под линия от 1999 г. /194: 16-17/. Това налага да се спра по-специално на този въпрос, за да се избегнат неточностите, които допуска Драганов, и погрешните внушения, които прави той.

“През последните години – изтъква Драганов – някои от по-късните сътрудници на Живко Ошавков твърдят, че неговата заслуга по въпроса

(създаването на концепцията за социологическата система – С.М.) се ограничавала в политическото и организационното утвърждаване на концепцията за социологическата структура на обществото, но самата концепция не била негова, а на някои от първите му сътрудници. Това показвали проучванията върху публикации от 1965 г. и след това” /194: 16/. Драганов по-нататък прави опит да опровергае тези твърдения и да припише заслугата за създаването на концепцията за социологическата система единствено на Ошавков. Нека да видим неговите съображения едно по едно.

Първото съображение на Драганов е: идеята за социологическата структура на обществото има своята дълга предистория – от Д. Благоев, К. Кауцки и Г. Плеханов до Каценбоген (1926), Т. Павлов (1938) и самия Ошавков (до 50-те год.). Естествено, че има предистория. Първо, концепцията за социологическата система се влива в руслото на системно-функционалното направление в социологията, което, както посочих, е най-влиятелното в нейното развитие и започва още от Огюст Конт. Тази концепция е крачка напред в обогатяването на това направление. Има основание Николай Тилкиджиев, пишейки: Разработеният теоретичен модел на социологическата система на обществото “може да се разглежда само като по-нататъшно развитие на класическите постановки” /274:105/. Второ, марксистката социология още от Маркс е структуралистка, при това от много по-висока проба в сравнение със структуралистките теории в западната социология. Но би трябвало човек да е твърде повърхностен или нескрито тенденциозен, за да не види качествената разлика между направеното в марксистката литература по въпроса за структурата на обществото до 60-те год. и онова, което предлага нашата концепция за социологическата система. Позоваването на Благоев, Кауцки, Плеханов и Каценбоген няма основание. Благоев, Кауцки и Плеханов не излизат извън рамките на марксовата разработка за базата и надстройката, а Каценбоген през 1926 г. само разграничава социологията от историческия материализъм, макар и недостатъчно категорично и ясно /110: 169/. Що се отнася до Тодор Павлов, той говори, че социологията изучава структурата и структурните закономерности на обществената действителност и толкова. Но кои са елементите на тази структура, колко са нивата ѝ, кои са елементите на всяко ниво, качественото разграничение между социологическа система и общностна структура, логическите основания за непротиворечивост при изграждането на структурата и т.н. – по всички тези въпроси Павлов не казва нищо. Ошавков подхваща идеята на Павлов за структурата и структурните закономерности и прибавя нещо ново – идеята за взаимодействието между главните страни и области на обществото. Но и той, до статията си в края на 1965 г., не говори кои са тези страни и тези главни области, не поставя в основата на разграничението им диалектичното взаимоотношение между производство и потребление и т.н. Следователно първото съображение на Драганов в никаква степен не разкрива кой има приоритет във формулирането на концепцията за социологическата система.

Второто му съображение се отнася до обстоятелството, че в книгата си “Историческият материализъм и социологията” Ошавков говорел за “ця-

лостна структура на обществото”, за “специфични взаимовръзки между основните страни и главните области на обществения живот”, които той включва в предмета на социологията. Да, това е така, но както вече казах, то още не е концепцията за социологическата система.

По-нататък Драганов посочва, че година преди публикациите за социологическата система от 1965 г., т.е. през 1964 г. Ошавков му е показал лист за пишеща машина с разчертани клетки на общата структура на обществото и че тази структура е показвана и разяснявана не само на него. После синът на Ошавков Лъчезар начертал структурата на кадастрон. С други думи, зад първите публични изказвания на сътрудниците на Ошавков по въпроса вече стояла неговата идея и това го знаели всички /194: 16-17/. Ако това съобщение на Драганов е вярно, остават необясними най-малко две неща. Първо, защо Ошавков не докладва на семинара своята разработка, па да покаже кадастрона с елементите на социологическата структура – та този семинар беше тъкмо за това, а само слушаше и от време навреме задаваше въпроси, вмъкваше реплики. При това в същия брой на “Известия на Института по философия”, в който са публикувани докладите и изказванията на семинара, Ошавков отпечати своя студия за статистическото познание, а материал за семинара не представи. Очевидно дотогава (материалите за “Известия” са дадени за набор на 29 юни) той не е имал разработка за социологическата структура. Второ, излиза, че аз със своя доклад съм “окрал” Ошавков. Но ако това е така, чудно е защо Ошавков не е реагирал, чудно е също така защо не са реагирали другите участници в семинара. Очевидно тук фантазията на Драганов се отклонява от истината.

Третото съображение на Драганов: разработването на концепцията за социологическата структура на обществото беше колективно дело, но под интелектуалното ръководство на Ошавков /194: 17/. Изразът “интелектуално ръководство” в случая не отговаря на поставения въпрос за приоритета при разработването на концепцията за социологическата система. Понеже Драганов цитира имената на Никола Стефанов, Величко Добриянов, Стоян Михайлов, Захари Стайков, ще кажа по няколко думи за техните доклади на семинара. Стефанов разглежда някои методологични предпоставки и подходи, за да се разработи модел на социологическата система, но такъв модел той изобщо не предлага. Добриянов говори за структурата на социологическото познание – съдържателно и с някои приносни моменти, – но той също не предложи модел на обективно съществуващата социологическа система на обществото. Стайков говори за бюджета на времето като отражение на социологическата структура, но за самата структура не казва нищо. Аз единствен изнесох доклад, както е принуден да признае самият Драганов, с изчерпателно и системно посочване на основните сфери на обществото и главните обществени явления. Освен това аз поставих в основата на цялата теоретична конструкция категорията “човешка дейност”, диалектичното взаимоотношение на производство и потребление, разграничих качествено социологическата система от човешките общности, разгледах основните сфери, от една страна като израз

на индивидуални и обществени потребности, и от друга – като средства за задоволяването на тези потребности и т.н.

Така че новата концепция като цяло в определен смисъл наистина беше колективно дело, но всеки член на малобройния тогава колектив има свой специфичен принос в нейното създаване. Този специфичен принос ни най-малко не намалява заслугите на Ошавков във формирането и развитието на социологическото направление в българската наука след Втората световна война и създаването на българската социологическа школа.

Не мога да отмина и невярното твърдение на Драганов, че Ошавков е поел върху себе си задълженията за пробива в идеологическите и политическите бариери, че отначало сам, а после със съдействието на Н. Яхиел и подпомаган в организационната дейност от сътрудниците си, е ръководил и институционалното, и образователното налагане на възстановената в нова форма социологическа наука /194: 17/. Тук всичко е обърнато с краката нагоре: пълно изопачаване е твърдението, че сътрудниците на Ошавков са го подпомагали само в организационната дейност – тези сътрудници, тук се включвам и аз, пишехме статии и книги, участвахме като членове на авторските колективи на ЕСИ, които ръководеше Ошавков, сами разработвахме проекти и ръководехме ЕСИ, изнасяхме лекции, изказвахме се на научни форуми, редактирахме сборници, списания. Например аз и Никола Стефанов още в края на 1958 г. публикувахме обстойна рецензия върху книгата на Ошавков “Историческият материализъм и социологията”. Наред с няколкото проблемни съществени критични бележки, в нея аргументирано се обосновава научността и мащабността на монографията на Ошавков /144/. Така че ние не бяхме само “организационни” работници в социологията, за каквито се опитва да ни представи Драганов.

* * *

Много бързо новата категория стана изключително популярна и бе възприета от цялата новоформираща се социологическа общност. Ако е имало съмнения и резерви по отношение на нея, те са били единични. Не споделящи системно-функционалното направление в социологията, в т.ч. концепцията за социологическата система, се появиха много по-късно под влиянието на механично заимстване на субективистични парадигми от западната социология, които са пустоцвет на дървото на човешкото познание.

Преди всичко концепцията за социологическата система прояви евристичната си методологична стойност при подготовката на ЕСИ. Пряко повлияно от нея беше ЕСИ на града и селото през 1968 г. След създаването на новата концепция колективът, който подготвяше ЕСИ на селото под ръководството на Ошавков, реши в програмата на изследването да се обхване цялото българско общество. Така именно изследването получи названието, с което е известно – ЕСИ на града и селото. Това ЕСИ по програма, методика, организация, обхват, няма прецедент досега в историята на ЕСИ в света. Най-сетне беше открит пътят за изпълнение на мечтата на Реймон Будон за социологическите променливи да постъпва

периодично и системно националнопредставителна информация, подобно на ситуацията в политическата икономика и демографията, за да бъде преодолян спекулативният характер на социологическите текстове и да се издигнат те до нивото на научни анализи.

Категорията “социологическа система” легна в основата на редица отраслови социологически изследвания. Нико Яхиел направи социологически анализ на града и селото, разглеждайки ги като специфични социологически структури, изоморфни на общата социологическа структура на обществото /293/. Минко Минков във фундаменталния си труд “Население и основни социални структури” си поставя за цел да “даде теоретична обосновка за мястото на възпроизводството на хората в социологическата структура на обществото и се разработи съответен методологичен апарат за измерване взаимовръзката и взаимодействието между основните компоненти на възпроизводството на населението и обществения възпроизводствен процес на материални и духовни блага” /133: 5/. Кръстьо Димитров направи приносен анализ на българската интелигенция при капитализма благодарение на приложението на категорията “социологическа система”, същият подход той използва и при обосноваването на социологията на социалнокласовата структура /64; 65/. Веска Живкова характеризира българското село като особен социален организъм, т.е. като специфичен вид социологическа система и в това му качество проследява неговото развитие от дълбока древност до наши дни /93/. Русин Донев върху основата на категорията “социологическа система” разкрива социологическите аспекти на образованието /79/. Кирил Геров, Желка Генова и други разглеждат селищната система като социологическа система и разработват въпроса за планирането на тяхното развитие в това им качество /48; 214; 226/.

Концепцията за социологическата система даде силно отражение и в публикациите по общо и частносоциологически проблеми. Изобщо, както посочва Светла Колева, тя заема важно място в историята на съвременната българска социология /352: 226/.

* * *

В печата у нас се появиха и критични бележки към концепцията за социологическата система. Това наложи да се направи преглед на развитието и обогатяването на концепцията и се очертаят задачите за по-нататъшното ѝ усъвършенстване. Принос в това отношение даде научният семинар, посветен на 75-годишнината от рождението на Ошавков (16-17 юни 1988, София).

На този семинар аз изнесох доклад /167/, в който дадох отговор на направените критики. Те могат да бъдат класифицирани в няколко направления.

Някои автори смятат, че системно-функционалната теория по принцип не съдържа идеята за изменението и развитието, че тя ратува за запазване на статуквото. Така например Величко Добриянов пише: В чисто дейностната концепция за социологическата структура “не е заложен източни-

кът на развитието на обществото и следователно от ползването на социологията отпада основният ѝ проблем – проблемът за движещите сили и закономерностите на общественото развитие” /78: 71/. Минчо Драганов също смята, че “самият предлаган модел на обществото е статичен, не улавя проблема за функционирането и развитието” /194: 18/. Тази критична бележка е пренесена механично от западната социологическа литература – такава критика там се прави на парсънзовата функционалистка концепция. Но, първо, между теорията на Парсънз и българската системно-функционална концепция има дълбока разлика. И, второ, което е по-важно – в българската концепция още в изходните ѝ предпоставки се съдържа идеята за непрекъснатата динамика на обществения живот, за постоянните изменения и развитие на обществените явления и на обществената действителност като цяло. Вече се каза, че българският системно-функционален модел се изгражда върху основата на категорията “човешка дейност”. Но тя самата е процес, тя не може да бъде разбрана иначе, освен в динамика. Самите елементи на социологическата система, като се започне от основните сфери, премине се през главните области и се стигне до техните разновидности, са качествено отграничени човешки дейности. При това те обслужват диалектичното взаимодействие на производство и потребление, което не се върти в кръг, а в края на краищата изтегля системата напред и нагоре. Взаимодействието между производство и потребление е противоречиво, неговата противоречивост се изостря от конкретно-историческата му форма на осъществяване, която досега в класовите обществени формации е била преди всичко антагонистична и неведнъж е довеждала до екстремни резултати. Следователно според концепцията за социологическата система всичко в обществото се намира в постоянна динамика, в процес на изменение и развитие.

Другата бележка се състои в това, че концепцията за социологическата система изправяла обществото от хора. “Ограничаването на социологическите взаимодействия само до отношенията между сферите и областите на обществения живот води до своеобразно обезлюдяване на обществото” – се провиква Жельо Владимиров /31: 78/. Същата критична бележка повтаря Минчо Драганов: “Социологическата структура е структура на дейностите, в която хората се оказват елементи на дейността, т.е. обществото категорично се оказва без хора” /194: 17/. Тази бележка е абсурдна. Тя е резултат на елементарно невникване в предпоставките и съдържанието на концепцията за социологическата система. Едната предпоставка се изразява в това, че всичко в обществото се върши от хората, че те са “и автори, и актьори на собствената си историческа драма” (Маркс). Другата предпоставка се състои в положението, че потребностите на хората не могат да бъдат задоволени веднъж завинаги, че те непрекъснато се възобновяват и в края на краищата в разширен обем и на по-високо ниво. Основните сфери, главните области и техните разновидности на социологическата система всъщност са определени дейности, извършвани от хората. Една от основните сфери на социологическата система е определена като възпроизводство на хората. Както се вижда, хората са предпоставе-

ни, те присъстват, те са субектната страна на социологическата система. Без общностна структура не е съществувала и не може да съществува социологическа система.

* * *

Погрешен възглед за възникването на концепцията за социологическата система застъпва Кольо Коев. Според него тази концепция израствала от илюзията, че са възможни реформи на обществото у нас и че социологията е “магическият” инструмент за реформирането. Затова от края на 60-те год. чак до 1989 г. социолозите заемали ключови позиции в комунистическата партия и държавния апарат /315: 80/. За съжаление, както обикновено, Коев постулира категорични оценки, но без аргументи. Така постъпва и в случая. Не е трудно да се посочат измислеността и неверността на това коево мнение.

Първо. Реформирането на сталинисткото тоталитарното общество, което се самонаричаше “социализъм”, не е илюзия, а реална възможност. Реформата в Китай от 1978 г. и във Виетнам от 1986 г., довела до безпрецедентен напредък на двете страни, потвърди това. Всекидневната практика на ЕСИ у нас и в чужбина също показва, че техните резултати действително влияят при вземането на управленски решения от държавни органи, политически партии и фирми на бизнеса.

Второ. Никой никога у нас не е разглеждал социологията като магическия инструмент за реформиране на обществото. Българските социолози от “първото” поколение като истински учени гледаха на дисциплината си само като на една от съставките – наред с останалите обществени науки (политическа икономика, право, педагогика и т.н.) – на научната основа на управлението. Но те никога не са надценявали ролята на социологията и не са подценявали ролята на останалите обществени науки в това отношение. Те изхождаха от схващането, че обществознанието е възникнало, за да обслужва в края на краищата социалната практика, а не е самозадоволяващо се смучене от пръстите.

Трето. Социолозите в нашата страна не са заемали ключови позиции в управлението. Ключовите позиции са там, където се вземат решенията. В условията на живковизма решенията се вземаха от Живков и едно тясно ядро около него. Част от състава на това ядро се променяше с течение на годините, но в него никога не са попадали социолози. При това почти всичките няколко социолози, заемали ръководни длъжности в партийния и държавен апарат, бяха отстранени оттам преди 1989 г. главно заради опозиционни прояви: Стоян Михайлов – в началото на 1988 г., Нико Яхиел – също в началото на 1988 г., Любен Николов – в края на 1988 г. и т.н.

Тук е уместно да се спра на още една лекомислена и изненадваща със своята повърхностност оценка на Коев за концепцията за социологическата система. Тя била “примитивна трансплантация на парсънскианския модел на българска почва, само че “преобразен” с цитати от Маркс” /315: 80/. И отново без никаква аргументация. Изглежда, че Коев не познава в дълбочина структурно-функционалната теория на Парсънс, нито бъл-

гарската концепция за социологическата система. Иначе не би поддържал такова фантазно твърдение. Ако се направи обстойно сравнение на българския модел за социологическата система и модела на Парсънз, ще се установи принципната разлика в изходните предпоставки, в логическата основа при определянето на необходимите и достатъчни елементи на обществения живот, по въпроса за разграничението на социологическата система и общностната структура (във възгледите на Парсънз няма и помен за такова разграничение), относно наличието и обективния характер на социалните закони, както и за взаимната свързаност на обществените изменения и глобалната им насоченост към обществен напредък (линията на социалния прогрес).

Националният мазохизъм в България не е от вчера. Всяко българско завоевание трябва да се отрече или подцени, за да се оправдае механичното заимстване от западни пустоцвети, облечени в надута терминомания, с претенцията, че се прави наука.

* * *

Когато се говори за критичните бележки към концепцията за социологическата система, трябва да се вземе предвид, че някои проблеми на социологическата система не са разработени достатъчно пълно, което в очите на повърхностни читатели изглежда като принципна ограниченост на самата категория.

ОРГАНИЗАЦИОННО ИНСТИТУЦИОНАЛИЗИРАНЕ НА СОЦИОЛОГИЯТА

1. Социологическото дружество. Българската социологическа асоциация /БСА/

За първи път социолози от бившите “социалистически” страни участват в световен конгрес по социология през 1956 г. в Амстердам, Холандия. От нашата страна има само един участник – Живко Ошавков. През февруари с. г. е проведен XX конгрес на КПСС. С критиката си на култа към личността на Сталин и с някои други свои постановки (тезата за възможността да се избегне трета световна война, за разгръщане на мирното съвместно съществуване и т.н.), както се каза, този конгрес има извънредно важно значение. В СССР и другите “социалистически” страни масовите репресии постепенно бяха преустановени, започна активизиране на международните отношения със западните страни.

Във връзка с това възникна задачата за приобщаване към дейността на международни научни и други културни организации. Една от тях беше Международната социологическа асоциация /МСА/. Създадена като меж-

дународно обединение на социолозите през 1949 г., тя започва организирането на световни конгреси по социология през 1950 г. До 1962 г. те се провеждат през три години, след това през четири години.

Условието за участие в работата на МСА е да има организация на социолозите в съответната страна. Затова след конгреса в Амстердам у нас, в СССР и в други “социалистически” страни се постави въпросът за създаване на социологически дружества. В нашата страна тази идея беше подхваната от Ошавков. Той я аргументираше както в лични разговори, пред научни форуми, така и в печата. По този начин се създаде необходимата обществена нагласа за учредяване на социологическо дружество у нас.

В конкретната работа по подготовката на документите и организацията за свикването на учредителното събрание участваха Ошавков, Стоян Михайлов и в значителна степен Ради Василев. Консултанти при изработването на устава бяха правистите Милчо Костов и Доко Доков. Всичко това ставаше със знанието и съгласието на директора на Института по философия при БАН Асен Киселинчев (Ошавков, Михайлов и Василев бяхме щатни сътрудници на този институт).

Учредителното събрание на Социологическото дружество, ръководено от Райчо Караколов, се проведе на 24 юни 1959 г. в Малкия салон на БАН /344: 148-149/. Доклад изнесе Ошавков. Събранието прие устав и избра за свой почетен председател Тодор Павлов, както и управителен съвет в следния състав: председател Сава Гановски, зам. председател Кирил Григоров, отговорен секретар Живко Ошавков, секретар-касиер Стоян Михайлов, членове: Жак Натан, Димитър Косев, Кръстьо Добрев, Васил Захариев, Венеци Бузов; в ревизионната комисия бяха избрани Анастас Тотев, Гено Цонков и Петър Аврамов.

Веднага бяха направени постъпки за приемането на дружеството в МСА, което стана същата година по време на Четвъртия световен конгрес по социология в Милано-Стреза, Италия.

Най-важната проява на дружеството в началото на неговата дейност беше провеждането на научната конференция по методология, методика и организация на социологическите изследвания. Организирана от Социологическото дружество и Института по философия на БАН, тя се състоя на 27-29 септември 1961 г. в София /345: 139-140/ с основен доклад на Ошавков, който беше отпечатан предходната година от издателството на БАН в отделна брошура /185/. В него се изтъква, че конкретните социологически изследвания са една от формите на творческото развитие на социологията. Те имат социологически характер, доколкото са съобразени с предмета на социологията. Разглеждат се някои конкретни методи: наблюдение, интервю, анкета, експеримент. Още тук се съобщава, че Институтът по философия (секцията по исторически материализъм) е запланувал да извърши социологическо изследване на бита и културата в българското село /185: 43, 47, 53, 85-91/. На този етап Ошавков нарича изследванията “конкретни”, а не “емпирични”.

Конференцията беше открита от Сава Гановски с встъпително слово и ръководена от него. Бяха направени 19 изказвания от научни работници

от различни области на социалното познание, но обединени от интереса си към социологията. Върху основата на собствен опит от участие в емпирични изследвания и на литературни източници, те разглеждаха едни или други аспекти на изследванията, на тяхната методика, организация, методология. Беше прочетена статия на френската социоложка Мадлен Гилбер върху едновременните дейности при проучванията на бюджета на времето.

Накрая конференцията отправи призив за създаване на Център за социологически изследвания и на социологическо списание, за провеждане на системни социологически изследвания.

Значението на тази конференция за по-нататъшното формиране на социологическото направление в нашата наука е съществено. Преди всичко тя е показател за разбирането на Ошавков и екипа около него, че преди да се започнат емпирични изследвания, трябва да се изяснят техните методологични и теоретични проблеми. Това е специфичен познавателен процес, той има своите правила и научни изисквания, без съблюдаването на които ЕСИ не могат да имат научен характер. Иначе се превръщат в манипулативно средство. С други думи още тук беше провъзгласено едно кредо за развитието на българската социология – органичното единство на емпирично и теоретично в социологическото познание. Нито гол емпиризъм, намерил силен израз и масова проява в емпиричното направление в западната социология, нито спекулативно теоретизиране, откъснато от фактите и реалните процеси в обществената действителност. Така единството, съчетаването на емпиричното и теоретичното се превърна в характерна черта на формиращата се българска социологическа школа. Не е случайно също така, че в българската социологическа литература по-нататък разработката на теорията на емпиричните социологически изследвания получи значително развитие. Тя се отнасяше както до техните методологични, така и до техните метатеоретични проблеми, свързани пряко и с общата, и с частносоциологическата теория.

Върху такава методологична и теоретична основа беше подготвено и проведено ЕСИ на религиозността през 1962 г. и наред с другото тъкмо затова то се оказа уникално в международен мащаб.

На 1 ноември 1965 г. се проведе отчетно-изборно събрание на Социологическото дружество. В новия управителен съвет бяха избрани: председател Живко Ошавков, зам. председател Венеци Бузов, отговорен секретар Стоян Михайлов, секретар-касиер Нико Яхиел, членове: Венец Цонев, Кирил Василев, Захари Стайков; ревизионна комисия: Гено Цонков, Петко Здравков, Димитър Фиданов.

През декември 1965 г. дружеството организира научна конференция върху основата на данните от ЕСИ на религиозността на българското население (1962), а през януари 1966 г. – друга научна конференция по социологическите проблеми на новата система на ръководство на народното стопанство върху основата на две нарочни ЕСИ.

През 1966 г. започна създаването на секции на дружеството в отделни градове на страната, където имаше специалисти, насочващи се към со-

циологията. За около една година такива секции бяха учредени във всички окръжни центрове, както и в някои други градове.

На 25 октомври 1967 г. се проведе следващото отчетно-изборно събрание на Социологическото дружество в Малкия салон на БАН /329/. Участваха над 60 души. Бяха избрани: управителен съвет – председател Живко Ошавков, отговорен секретар Стоян Михайлов, членове: Венеци Бузов, Венец Цонев, Николай Ирибаджаков, Кирил Григоров, Елит Николов; ревизионна комисия – Петко Здравков, Тодор Киров, Димитър Фиданов.

Първият конгрес на Българската социологическа асоциация /БСА/ се проведе на 17 ноември 1969 г. в Големия салон на БАН. Той започна като поредно отчетно-изборно събрание на Социологическото дружество, което прерасна в учредителен конгрес на БСА. Участваха 167 делегати, избрани от секциите на дружеството, превърнали се в дружества, и 120 гости. Живко Ошавков изнесе отчетен доклад за дейността на дружеството, а Стоян Михайлов информира за подготовката на VII световен конгрес по социология. В управителния съвет на БСА бяха избрани 45 души. От своя страна той избра изпълнителен комитет в състав от 11 души: председател Живко Ошавков, зам. председател Костадин Байчински, главен секретар Стоян Михайлов, секретар Атанас Пенчев и членове: Васил Данов, Величко Добриянов, Елит Николов, Минчо Семов, Нико Яхиел, Русин Донев, Тодор Киров. В ревизионната комисия бяха избрани: Петко Здравков – председател, Тодор Лилков – зам. председател, Недялка Благоева – секретар, Велико Димитров и Стоян Статев – членове.

Като продължение на конгреса, на 18-19 ноември се проведе научна сесия, на която бяха изнесени 4 доклади (Живко Ошавков, Костадин Байчински, Минчо Семов, Николай Ирибаджаков) и направени 14 научни съобщения.

Между конгресите на БСА се организираха научни конференции по актуални проблеми на социалното развитие и на социологическото познание. Както на конгресите, така и на конференциите на БСА, участваха социолози от цялата страна. Фактически това бяха форуми на цялата социологическа общност в страната. Всеки социолог имаше възможност да направи доклад или научно съобщение по проведено ЕСИ, да представи своя разработка на дадена социологическа тема, да запознае колегите си с получените резултати и да получи тяхната оценка. Това не само даваше вътрешно самоудовлетворение от творческия труд, колкото и скромни да бяха резултатите му, но и стимулираше за още по-активна изследователска дейност. Тъкмо затова заинтересоваността от участие в конгресите и конференциите на БСА, често правени заедно с Института по социология и други социологически звена, беше силна, а участието в тях – масово. Конгресите и конференциите бяха полезни и с това, че на тях социолозите си разменяха ценна професионална информация в неформалните разговори. Обстановката на протичането на тези форуми беше напълно демократична, всеки имаше възможност да депозира доклад или научно съобщение, да се изказва в хода на разискванията. Широкият демократизъм в организацията на форумите и активното участие в тях налагаше освен

пленарните заседания да се организират и заседания по секции, определени в зависимост от тематиката на форума.

По решение на IV конгрес на БСА (1983) секциите към асоциацията бяха преустроени в изследователски комитети, които по принцип съответстваха на изследователските комитети към МСА. Всеки комитет си имаше демократично избрано ръководство от най-авторитетните учени-социолози в даденото направление. През 1983 г. изследователските комитети бяха 19, а именно:

1. Социология на организациите и управлението – председател Желка Генова;
2. Социология на науката – председател Нико Яхиел;
3. Социология на масовите комуникации – председател Елит Николов;
4. Социология на изкуството – председател Кръстьо Горанов;
5. Възпроизводство на населението – председател Минко Минков;
6. Социология на семейството, жената и бита – председател Николина Илиева;
7. Социология на младежта – председател Петър-Емил Митев;
8. Социална психология – председател Минчо Драганов;
9. Теория и методи на социологическото познание – председател Стоян Михайлов;
10. Социология на труда – председател Кръстьо Петков;
11. Социология на бюджета на времето – председател Захари Стайков;
12. Аграрна социология – председател Йордан Капитански;
13. Социология на спорта и здравеопазването – председател Ангел Стойчев;
14. История на социологията – председател Величко Добриянов;
15. Социология на социално-класовата структура – председател Кръстьо Димитров;
16. Социология на селищните системи – градско и регионално планиране и развитие – председател Искра Дандолова;
17. Социология на образованието – председател Русин Донеv;
18. Социолингвистика – председател Йордан Пенчев;
19. Социология на правото – председател Ради Василев.

Един от секретарите на БСА (Йорданка Трополова) беше натоварен със задачата да се занимава с координацията на работата на изследователските комитети.

Изследователските комитети организираха своите научни сесии главно по време на конгресите и конференциите на БСА. Те траеха един, два или три полудни в зависимост от броя на депозираните доклади и научни съобщения. Всъщност не само конференциите, но и конгресите на БСА, които обикновено траеха по два-три дни, представляваха научни форуми.

Отчетно-изборната им организационна част беше съвсем кратка и не отнемаше повече от два-три часа.

И така, първата научна конференция на БСА, организирана съвместно с Института по социология и Информационно-социологическия център на ЦК на БКП, се състоя на 23-24 ноември 1971 г. в София. На нея беше отчетено, че БСА има 32 дружества с общо 800 членове. Основната тема на конференцията – “Социологически проблеми на изграждането на развито социалистическо общество” – беше обсъдена на две пленарни и две секционни заседания.

Вторият конгрес на БСА се проведе на 16-18 април 1974 г. в Големия салон на БАН /333/. Основната тема на конгреса – “Социологическата структура на съвременното българско общество” – беше обсъдена на пленарни заседания (докладчици: Живко Ошавков, Стоян Михайлов, Величко Добриянов, Ташо Пачев, Кръстьо Димитров, Русин Донеv, Кръстьо Горанов, Елит Николов) и в 13 секции. Бяха изнесени общо 142 доклада. В управителния съвет бяха избрани 53 души, а в изпълнителния комитет: Живко Ошавков – председател, Величко Добриянов, Минко Минков и Нико Яхиел – заместник-председатели, Борис Чакалов – главен секретар, Анастас Чолаков – организационен секретар, Кирил Кертиков, Румяна Камбурова и Тодор Петев – секретари, членове: Влъчко Кунчев, Елит Николов, Петър-Емил Митев, Русин Донеv и Стоян Михайлов. В ревизионната комисия бяха избрани: Васил Данов – председател, Тодор Лилков – заместник-председател, Недялка Благоева – секретар, Бистра Шанова и Димитър Белниколов – членове.

Научна конференция за социологическите проблеми на промишленото предприятие се състоя на 20-21 октомври 1977 г. в Троян. Организирана от БСА, Института по социология, Окръжния комитет на БКП в Ловеч и Градския комитет на БКП в Троян, конференцията беше посветена на 70-та год. от рождението на Иван Хаджийски. Конференцията се правеше във връзка и върху основата на данните преди всичко на ЕСИ на завод “Елпром”, проведено през 1976 г. под ръководството на Стоян Михайлов от екип на Института по социология (Стефан Дончев, Иван Миронов, Искра Дандолова и Иван Паспаланов). Програмата на изследването беше разработена в съответствие с категорията “социологическа система”. Главният научен резултат, получен от анализа на данните от това изследване, се изразява в създаването на нова концепция за промишленото предприятие като специфичен вид социологическа система и в произтичащите от това изводи за управлението на предприятието и на неговия трудов колектив.

Третият конгрес на БСА се проведе на 25-26 май 1978 г. в София с 440 участника /334/. Основната тема на конгреса – “Социологическо познание и социалистическа практика” – по доклад на Ошавков беше обсъдена на 6 пленарни заседания и в заседания на 14 секции. В конгреса участваха гости от чужбина (ГДР, Полша, Румъния, Чехословакия, Унгария), както и председателят на МСА Улф Химелstrand (Швеция). На организационното заседание отчетен доклад изнесе Борис Чакалов. В него се посочи, че в БСА членуват 1140 души, обединени в 28 окръжни и 5 градски дружества.

На 8 декември 1982 г. на разширено заседание на Изпълнителния комитет на Българската социологическа асоциация на мястото на починалия на 18 февруари 1982 г. Ошавков за председател на БСА беше избран Нико Яхиел.

Четвъртият конгрес на БСА се проведе на 11-13 май 1983 г. в зала 3 на НДК с участието на 541 делегати. По основната тема – “Трудовият колектив и задачите на социологията” – изнесоха пленарни доклади: 1. Янчо Георгиев – Социологическото изучаване на трудовия колектив; 2. Чавдар Кюранов – Предмет на социологията на труда; 3. Кръстьо Петков – Социологията на труда и проблемите на трудовия колектив; 4. Величко Добрианов – Трудовият колектив като социална система; 5. Тодор Киров – Планиране на социалното развитие на социалистическите организации; 6. Георги Костов – Основни социологически проблеми на труда.

На конгреса се проведе специално пленарно заседание, посветено на Ошавков. Доклад за неговото научно дело изнесох аз. Характеризирах Ошавков като създател на българска социологическа школа, имайки предвид съвкупността от характерни черти във формирането и развитието на социологическото направление в нашата обществена наука след войната, утвърдени от екипа социолози начело с Ошавков. За Ошавков направих изказвания: Йон Драган (Румъния), Венец Цонев, Кирил Василев, Курти Дечев, Веска Кожухарова, Минчо Драганов, Петко Симеонов и Стефан Ангелов. Оценката ми за Ошавков като създател на социологическа школа в нашата страна се възприе от мнозина и получи значително разпространение. У нас се появи по-късно отделен сборник, посветен на Ошавков и озаглавен “Основоположник на българска социологическа школа” /182/, а моят доклад, освен на български, беше публикуван на руски, чешки и немски език /162/.

Освен пленарните заседания, по време на конгреса работиха и 18 секции, всъщност това бяха изследователските комитети към БСА. На тях бяха изнесени общо 300 доклади.

На конгреса бяха представени 29 дружества на БСА с общо 1400 членове. Беше отчетено, че между двата конгреса (1978-1982) са проведени 550 ЕСИ.

През 1984 г. бяха проведени седмици на социологическите знания във Варна, а през 1985 г. – в Благоевград и Кърджали.

На 3-5 септември 1985 г. във Варна беше проведена национална научна конференция на тема “Социална ефективност на ЕСИ” с участието на над 400 социолози. В нея взеха участие и социолози от европейските “социалистически” страни. Основен доклад изнесоха Стоян Михайлов и Борис Чакалов. В него се обобщава и анализира практиката на ЕСИ в нашата страна, разглеждат се откритите се отрицателни тенденции и се поставят основните проблеми за издигане качеството на изследванията. Материалите от конференцията бяха публикувани в отделна книга /235/.

На 28 декември 1988 г. Управителният съвет на БСА прие оставката на Нико Яхиел като председател на асоциацията и избра за такъв Янчо Георгиев.

На V конгрес на БСА (15-16 март 1990 г.) бяха представени 35 дружества с общо 1177 членове. Участваха 541 делегати. Отчетен доклад "Преустройството и социологията" направи председателят на БСА Янчо Георгиев. Освен 4-те пленарни заседания, по време на конгреса заседаваха всичките 19 изследователски комитети към БСА.

2. Институтът по социология при БАН

В условията на сталинисткото тоталитарно общество нищо съществено не може да стане без указанието или съгласието на съответните партийни комитети. Живковизмът като негова модификация не правеше изключение от това правило. Ето защо първоначалният етап на формирането на социологическото направление в българското общество можеше да бъде затвърден и да получи по-нататъшен подтик само с висше партийно решение. И то се появи. Става дума за решението на Политбюро на ЦК на БКП "За развитието на социологическите изследвания у нас" от 18 юли 1967 г. С него се решаваха всички главни въпроси за по-нататъшното разгръщане на социологическото направление.

Разбира се, и възловите дотогавашни стъпки за формирането на новото научно направление бяха направени със съгласието на партийните органи. Социологическото дружество не можеше да бъде създадено без съгласуване със Секретариата на ЦК на БКП. Без предварителното му съгласие още по-малко българската делегация на VI световен конгрес по социология в Евиан (Франция, 1966) можеше да предложи следващият конгрес да се състои в България. Но решението на Политбюро не беше съгласие по отделен въпрос на утвърждаването на социологическото направление. При онази обстановка то легитимираше цялостно социологията и създаваше политическите предпоставки за повече или по-малко пълнокръвното ѝ развитие, макар и с изкривяванията, които живковизмът неизбежно предизвикваше в това развитие.

Как може да се обясни появата на решението на Политбюро, което даде възможност България да изпревари дори СССР в решаването на редица въпроси на социологическата наука? В това отношение, струва ми се, решаващи са две обстоятелства. Като типичен продукт на сталинизма и безусловен крепител на сталинисткото тоталитарното обществено устройство, Тодор Живков, макар и слабо образован и твърде малко четящ за самоусъвършенстването си, имаше редица заложи. Освен голямата си енергия и работоспособност, както и отлична памет, той имаше изострен усет към новото. Неслучайно още в началото на 60-те год. той издигна задачата българската нация да се превърне в нация техническа – за времето си навременна и далновидна постановка в духа на разгръналата се след Втората световна война научнотехническа революция. Друг е въпросът, че живковизмът по принцип не можеше да осъществи тази задача – по този път той постигна само ограничени достижения и палиативи. Същевременно Живков трябваше да се утвърждава като ръководител на партия-

та и страната. Наред с другото това можеше да става с новости, излизаци от негово име и налагани от него, които го легитимираха като заемащ върха на управленската пирамида ръководител. Такъв беше случаят и с подкрепата на социологията, заклеявявана преди.

От друга страна съществена роля за осигуряване на подкрепата на органите на ЦК на БКП и лично на Тодор Живков изигра Нико Яхиел. Той беше помощник на Живков, а от 1960 г. стана и научен сътрудник (като съвместител) в секцията на Ошавков в Института по философия. С евристични възможности, с впечатляваща научна ерудиция, с широки културно-естетически интереси, с високи нравствени качества като колега, приятел и гражданин, със завидна езикова подготовка (ползваше френски, руски, испански, румънски, еврейски език), Яхиел беше несъмнено най-подготвеният сред помощниците в кабинета на Живков. Той се включи във всеотдавателната дейност по формирането на социологическото направление, която отнемаше много време и изискваше всеотдайност. Най-тясното ядро, което начело с Ошавков поде от самото начало основната работа в това отношение, се състоеше от Стоян Михайлов, Ради Василев и Нико Яхиел. След 3-6 години към този процес се приобщиха и Кръстьо Димитров, Минчо Драганов, Борис Чакалов, Величко Добриянов. Някои научни сътрудници на Института по философия в самото начало участваха в дейността, но след няколко години се насочиха в други направления и се отдалечиха от социологията. Такъв беше например Никола Стефанов. Останалите наши известни социолози се включиха години по-късно, главно след създаването на Института по социология. Бидейки в центъра на идеите и дейността по създаването на социологическото направление, Яхиел информираше Живков и му внушаваше благоприятно отношение към социологическата наука.

Въз основа на решението на Политбюро за социологическите изследвания, на 5 февруари 1968 г. беше създаден Институтът по социология при БАН. Първото ядро негови сътрудници бяха членовете на социологическата група в секция "Исторически материализъм" на Института по философия, създадена в 1962 г. и утвърдена като самостоятелна група към Президиума на БАН през 1967 г. Тази група всъщност се състоеше от сътрудниците на секцията по исторически материализъм към Института по философия, която се ръководеше от Ошавков.

Първото ръководство на Института по социология се състоеше от: директор Ошавков, зам.-директор Стоян Михайлов, научен секретар Кръстьо Горанов.

Структурата на института беше определена в съответствие с елементите на социологическата система, чието изучаване е предмет на социологията. Или, както се изразява Светла Колева, Институтът по социология възпроизвежда по специфичен начин концепцията за социологическата система /352: 225/. Освен секциите по обща социология и теория на социологическото познание и по история на социологията, останалите секции бяха насочени към разработка на социологическите проблеми на основните сфери и главните области на социологическата система. Беше създаде-

но и звено за методика и организация на ЕСИ, както и необходимите помощни и обслужващи звена.

Институтът по социология се превърна в център на научносоциологическия живот в страната. Веднага започна и подготовката на социологически кадри чрез аспирантура. В научния съвет на института се обсъждаха ръкописи на щатни и извънщатни сътрудници. В него участваха видни учени – социолози и несоциолози, но работещи по близки или преливащи в социологията проблеми.

Обстановката в института беше демократична. Всеки сътрудник можеше свободно да изказва мненията си по различните научни въпроси, които се обсъждаха в научния съвет и в секциите на института. Първите 8-10 години в института не съществуваха групови борби, прояви на такива се появиха по-късно, но не можах да придобият решаващо значение за атмосферата в него.

В кадровата си политика ръководството на института извеждаше на преден план научните качества и се стремеше да неутрализира прекалените и екстремни изисквания, които в онази политическа обстановка официално се налагаха. Така се постъпи с приемането на работа в института като научен сътрудник на сегашния директор на института проф. Георги Фотев. Беше приета на работа и Зелма Караиванова, преди това изключена от БКП и уволнена от работа за изказвания, с които изразява несъгласие с въоръжената намеса на Варшавския договор в Чехословакия през 1968 г. Спомням си случая с Боян Ерменов. През февруари 1973 г. ръководството на института беше подновено. Аз бях назначен за директор, зам. директор стана Минко Минков и научен секретар Кръстьо Димитров. Един ден Минков ми каза, че способен младеж иска да кандидатства в конкурс за аспирант, но баща му, ген. Мичо Ерменов, е участвал в заговора на Горуня срещу ръководството на Тодор Живков, бил осъден и прекарал в затвора няколко години. Поколебахме се, поумувахме с Минков, но решихме да допуснем Боян до конкурса. Така той стана аспирант, а след това научен сътрудник на института и сега продължава успешно да работи в него.

През 1968 г. институтът се структурираше и започна назначаването на първите си сътрудници. Но въпреки това още през тази година той проведе две крупни начинания. През пролетта в продължение на около три месеца беше набрана емпиричната индивидуална информация на ЕСИ “Градът и селото” и започна подготовката ѝ за машинна обработка. От 3-9 октомври във Варна институтът организира международен симпозиум по методологическите проблеми на социологическите изследвания. Участваха социолози от ГДР, Полша, Румъния, СССР и Унгария. На него бяха изнесени 32 доклада и направени 43 изказвания. Българските социолози бяха построили докладите и изказванията си върху опита от току-що проведеното ЕСИ на града и селото.

Чрез Института по социология се организираше значителна част от международната дейност на българските социолози. Сътрудниците на института се командироваха в чужбина за участие в международни научни форуми, за специализации, за проучване на опит. Институтът се посеща-

ваше от чуждестранни социолози било за запознаване с неговата дейност, било за участие в научни форуми у нас, било за специализации. Две години специализира в института например американският социолог Роджър Уитекър. Той беше тук заедно с жена си и двете си деца, живееше в Горна Баня. Той проведе ЕСИ в Драгалевци като продължение и повторение на изследването на Ъруин Сандърс отпреди войната в същото село. Интересуваше се от промените в начина на живот и на ценностните системи на драгалевци след 40 години.

Обикновено институтът участваше като съорганизатор на по-крупните научни прояви (конференции и др.) заедно с БСА. Между двете институции имаше пълно разбирателство и хармонично взаимодействие. Разбира се, институтът контактуваше конструктивно и с останалите социологически институции в страната, за които ще стане дума отделно.

Директори на Института по социология последователно бяха: Живко Ошавков (1968-1973), Стоян Михайлов (1973-1976), Величко Добриянов (1976-1986), Борис Чакалов – изпълняващ длъжността (1986-1988), Кръстьо Петков (1989-1990), Георги Фотев (от 1990 досега).

3. Социологическите звена към ведомства

Освен Института по социология постепенно започна създаването и на други социологически институции – центрове, групи, отдели, институти към различни ведомства. Тяхната задача се състоеше в провеждането на ЕСИ, свързани с предмета на дейност на съответните ведомства, като получените данни и анализите им се използваша за оптимизиране на дейността на ведомствата. Често социолозите в тях се издигаха и до по-абстрактни и широки обобщения относно проблематиката и разработката на съответните частносоциологически теории. Откриването на такива социологически звена ставаше по инициатива на самите ведомства.

През 1963 г. се създаде на обществени начала Група за социологически изследвания към профсъюзите. Инициатор за нейното създаване и неин ръководител беше Захари Стайков. Към 1968 г. тя прерастна в Център за социологически изследвания при ЦСПС. По-късно беше създадена Социологическа лаборатория към Научно-изследователския институт към ЦСПС.

Група за социологически изследвания се сформира във в-к “Народна младеж” (Любен Николов, Филип Панайотов, Иван Попов, Константин Господинов). Първото си анкетно изследване тя проведе през 1963 г. по въпросите от известната изповед на Маркс, за което ще стане дума по-нататък. Публикуването на съвкупни данни и коментари върху тях от подобни сондажи беше нещо свършено ново за нашата страна. То представяше реални съставки на общественото мнение на младежта, разкриваше нейния нравствен облик. Такива анкетни изследвания разширяваха и активизираха аудиторията на вестника.

Същевременно от 1964 г. един екип в сп. “Младеж” начело с Минчо Семов (Анастас Илиев, Петър-Емил Митев, Кирил Нешев) започна да про-

вежда изследвания по възлови проблеми на младежта, резултатите от които, анализирани и коментирани, в ярка публицистична форма се поднасяха на читателите. Остротата на проблемите – за младото семейство, за българската девойка, за младите специалисти, за младежта в малкия град, за психологията на ученика и др. (както се вижда, често свързани със злобата на деня) сериозността на изследванията, журналистическият талант на техния коментар и представяне внесоха нещо извънредно свежо и ново в младежката журналистика. Тиражът на списанието скочи почти десетократно – от около 6 000 на над 50 000.

Най-мощното изследване на екипа към сп. Младеж, за което се създава временна група начело с Минчо Семов, е изследването на потенциалната миграция на селската младеж (май 1967). На него ще се спра допълнително.

Опитът от социологическите групи и изследвания към в-к “Народна младеж” и сп. “Младеж” подготви условията за създаването на Националния център за изследвания на младежта при ЦК на ДКМС през 1969 г. с учредител и директор Минчо Семов (до декември 1972). Този център бързо се наложи като важно социологическо средище. В неговия научен съвет бяха привлечени изтъкнати български учени – социолози, статистици и др. През 1979 г. той прерастна в Национален институт за изследвания на младежта /НИИМ/. Системните му изследвания по основните проблеми на социализацията и реализацията на младите поколения и на младежкото обществено мнение (подготовка за сексуален и семеен живот, стабилност на младежкия брак, ценностна система на младежта и промените в нея, младежка субкултура, младежки неформални групи, отклоняващо се поведение сред младежта и младежка престъпност, отношения между поколенията и др.) предизвикваха голям интерес. НИИМ издаваше веднъж годишно “Известия на НИИМ”, тримесечното списание “Проблеми на младежта” от 1971 г., което след 1988 г. се трансформира в “Младеж и общество”, бюлетина “Експрес информация”, както и множество авторски книги в специализираната поредица “Проблеми на младежта”. През 1970 г. НИИМ организира българо-съветски семинар. От 1973 г. семинарът се подновява с широко международно участие и се провежда всяка година в Приморско. Четири пъти той придобива статут на конференция на Изследователския комитет 34 на МСА по проблемите на младежта. През 1990 г. НИИМ преминава в системата на Министерския съвет.

След Института по социология НИИМ беше най-важното научно звено, с високоавторитетен научен съвет и научна компетентност при провеждането на ЕСИ, с разнообразна научна дейност и инициативност, с широки международни връзки и сътрудничество. Директори на НИИМ след Минчо Семов са Петър-Емил Митев (декември 1972-август 1988), Андрей Райчев (август 1988-февруари 1990) и Михаил Мирчев (от февруари 1990). Некадърно да оцени обективно дейността на НИИМ и обществената необходимост от системни теоретични и емпирични проучвания по социалните проблеми на децата и младежта и движено от партийно заслепение, през 1992 г. Правителството на Филип Димитров закри младежкия институт.

При Министерството на народната отбрана (Главно политическо управление на народната армия) през ноември 1967 г. се създава Отделение за военно-социологически проучвания. През 1970 г. то се преобразува в Център за военно-социологически изследвания, а от 1973 г. става Информационно-социологически център. От 1967 до 1978 г. началник на това звено е Георги Златинов. В армията провеждането на социологически изследвания започва от началото на 60-те год. по инициатива на отделни офицери и звена /128/. Но след създаването на социологическото звено към Министерството на народната отбрана провеждането на ЕСИ се издига на по-високо професионално ниво и придобива системен характер. Тематиката на проучванията е по проблеми на военната служба и живот: ефективност на идейно-възпитателната работа в армията, бюджет на времето на офицера при петдневната работна седмица, формиране на морално-боеви качества у войниците, киното и военния зрител, самоубийствата в армията и др.

При Висшия институт за физкултура и спорт през 1967 г. беше създаден Сектор по социология на спорта към Научния център при ВИФ с ръководител Ангел Стойчев. Този сектор организираше преподаването на социология на спорта – през уч. 1972-1973 г. в курсовете за следдипломна подготовка, през уч. 1976-1977 г. – за редовните студенти от треньорския факултет и през уч. 1980-1981 г. – за всички студенти. Той провеждаше и социологически изследвания по проблеми на спорта. През декември 1969 г. секторът организира международен симпозиум по социология на спорта с участието на социолози от СССР, Полша, ГДР, Чехословакия, Унгария и Румъния.

През 1967 г. към ЦК на БКП се създаде Социологическа група с ръководител Костадин Байчински. Негов заместник беше Янчо Георгиев. Аз работих като съвместител в нея до 1969 г. Тя организира няколко ЕСИ по проблеми на вътрешнопартийния живот. През 1970 г. върху основата на тази група и на групата за информация към ЦК на БКП беше създаден Информационно-социологически център /ИСЦ/. Той координираше ЕСИ в страната, ръководеше методически социолозите в партийните комитети, сам организираше ЕСИ по проблеми на партийното ръководство, издаваше различни бюлетени. Ръководители на ИСЦ бяха Елит Николов, Чавдар Шекерджийски – изпълняващ длъжността, и за най-дълъг период Янчо Георгиев /1976-1990/. Аналогичен ИСЦ беше създаден и към ГК на БКП, София.

Към всички окръжни комитети на БКП бяха назначени социолози. Те организираха анкетъорския апарат за набиране на първичната индивидуална информация при изследванията на ИСЦ и същевременно провеждаха ЕСИ за нуждите на съответните комитети.

В началото на 80-те год. се разшири значително назначаването на социолози в по-големите предприятия. Тласък за това даде решението на Секретариата на ЦК на БКП от 26 май 1982 г. “За по-широко използване на социологическите и психологическите знания за усъвършенстване на производството”. Тези социолози обслужваха ръководствата на предприятия-

та с набиране и анализ на информация за социалните характеристики на трудовите колективи, за техните оценки, мнения и пожелания по организацията и заплащането на труда, трудовите условия, екологичните проблеми и т.н.

Към Научния център на държавното обединение "Българска книга" беше създадена секция "Социологически и социалнопсихологически изследвания" с ръководител Константина Недкова. Тя провеждаше ЕСИ на читателските интереси, на социалната съдба на книгата и помагаше за рационализиране на политиката и дейността на обединението.

Център за социологически проучвания при Комитета за радио и телевизия беше създаден през 1965 г. Той правеше ЕСИ за популярността на различните рубрики и предавания, за критичните бележки и пожеланията на телезрителите и радиослушателите, за мястото на телевизията и радиото сред останалите медии. Тези изследвания се ползваха за целесъобразни промени във времевите параметри и структуриране на предаванията, за оптимизиране на връзките с аудиториите на телевизията и радиото и т.н. Ръководител на това социологическо звено бе Елит Николов (1965-1969). През 1969 г. се създава Институт за изследвания на телевизията и радиото с директор Влъчко Кунчев (1969-1990), в който има секция за социологически изследвания.

Освен изброените звена в различно време бяха създадени и провеждаха съответни ЕСИ: Секция за социологически изследвания при Научния център на Комитета за печата; Секция "Социология" към Научно-изследователския институт при Съюза на българските журналисти; Отдел "Социологически анкети и проучвания" при Централното статистическо управление; Секция "Социология" при Научно-изследователския институт по културата; Център за социологически изследвания при Българската кинематография; Секция по социология на труда в Института по труда към Министерството на труда и социалните грижи и др.

Както се вижда, социологията в нашата страна проникна във всички основни сфери на социологическата система на българското общество. Чрез ЕСИ, чрез приложни социологически анализи и разработки, чрез теоретични, методологични и метатеоретични трудове тя се превърна в полезно средство за самоопознаване на обществото и за рационализиране на социалните дейности.

След ноември 1989 г. почти всички горепосочени социологически звена престанаха да съществуват. Полето на изява, социалната роля на социологията значително се стесни.

ПОДГОТОВКА НА СОЦИОЛОГИЧЕСКИ КАДРИ

1. Курсове за социолози

Когато в дадена страна се създава ново научно направление, по което не е имало специалности във висшите училища, естествено е в началния период кадрите за него да се набират от други професионални среди. Така стана и при създаването на социологическото направление в българското обществознание.

От първоначалното най-тясно ядро, което от самото начало се зае с тази задача и извърши основната работа по нейното осъществяване, трима души (Ошавков, Михайлов, Яхиел) бяха с философско, а четвъртият (Василев) – с юридическо образование. По-нататък в социологията се преляха преди всичко философи. Първият аспирант на Ошавков от началото на 60-те год. Минчо Драганов, който израстваше като крупен български социолог и социален психолог и още оттогава участва във формирането и развитието на социологическото направление у нас, е също с философско образование. Това беше естествено, защото завършилите философия бяха изучавали подробно исторически материализъм, а, както се каза, в неговите рамки преди всичко се разработваха социологическите проблеми и се извършваше преподавателската работа по същите проблеми. Доста юристи се насочиха към социологията. Освен Василев, активно участие в дейността на БСА вземаха Венеци Бузов, Димитър Фиданов и Петко Здравков, изтъкнати юристи. Те се избираха в ръководните органи на БСА. Не малко икономисти също се насочиха към социологията. Такъв беше Захари Стайков, който проявяваше активност при организирането на ЕСИ и се изгради като специалист по бюджета на времето. Такъв беше Минко Минков, който се утвърди като един от най-големите български демографи-социолози, известен в чужбина, с огромни заслуги в развитието на българската статистика, демография и социология. В социологическото поприще се включиха и израснаха като изтъкнати специалисти Георги Костов, Кръстьо Петков и др.

Твърде важно значение за правилното развитие на родната социология имаше привличането на статистици. В това отношение главната заслуга е на Венец Цонев. Благодарение на неговите трудове, на консултациите с него и на непосредственото му участие се наложи една от характерните черти на българската школа в социологията – органичното съчетаване на социология и статистика, и по-конкретно – научното решаване на въпроса за представителността на информацията при всяко ЕСИ. Великолепен специалист по извадковите изследвания, а огромното болшинство на ЕСИ са извадкови, със своето научно безкористие той не само помогна да се осъзнае научното значение на проблема за представителността на индивидуалната емпирична информация, но и да се усвои съответния статистически апарат и методика. В този смисъл Цонев е един от строителите на

социологическото направление в нашата наука още от началото на 60-те год. В същата насока българските социолози са много задължени и на Анастас Тотев, който имаше интереси и се изявяваше релефно в областта на статистиката, демографията и социологията.

Статистици бяха назначени и на щатна работа във възникващите социологически звена. Първият беше Борис Чакалов, който в края на 1962 г. стана щатен сътрудник в Групата за социологически изследвания в Института по философия. Той израстна като крупен специалист по формирането на извадките на ЕСИ, написа няколко съдържателни книги, участваше на възлови постове в ръководните органи на БСА (като главен секретар от 1974) и в Института по социология (като И. Д. директор 1986-1988). Още при създаването на Института по социология в него беше привлечена Станка Добрева, завършила математика, която се оформи като задълбочен специалист по методиката на ЕСИ, участва в много ЕСИ като член на авторските колективи, разработи оригинално проблема за съставните индикатори, имащ важно значение както при изработването на проекта на ЕСИ, така и при обработката на индивидуалната информация и при теоретичното обобщаване на резултатите. Искам да прибавя още няколко имена на статистици и математици, сътрудници на Института по социология, които имат заслуги в развитието на социологията: Иванка Съйкова, дългогодишен член на редколегията на сп. "Социологически проблеми", член на научния съвет на Института по социология, председател на специализирания научен съвет по социология при ВАК, автор на задълбочени публикации; Максим Молхов, автор и съавтор на публикации по приложението на математически методи, сред които се откроява методиката за оценяване на ефективността на ЕСИ; Веселина Георгиева, дългогодишен работник в Института по социология, съавтор на методиката за измерване ефективността на ЕСИ; Георги Богданов – дългогодишен сътрудник на Института по социология, работещ по проблемите на извадките на ЕСИ; Атанас Атанасов, който стана ръководител на методическата секция в Института по социология и написа редица статии и други трудове, сред които се откроява монографията му за достоверността в ЕСИ, взе ръководно участие в редица ЕСИ. Към социологията се приобщиха също така журналисти и др.

Тъй като във висшите училища още нямаше специализации и съответно катедри по социология, за подготовката на социологически кадри, освен по пътя на самообразованието, се организираха няколко курса. През март 1967 г. беше проведен първият петдневен курс с участието на 87 души. През октомври с.г. беше проведен втори шестдневен курс с 64 участника. Неговото предназначение беше да ги подготви за научни ръководители и анкетъори при ЕСИ на града и селото, което започна в началото на следващата година. И двата курса бяха с откъсване от работа и се провеждаха в почивната станция на ЦК на БКП на Витоша.

От 19 февруари до 5 юли 1968 г. в София, в бившата Висша партийна школа, където сега са настанени някои факултети на Софийския университет, се проведе най-важният курс с 61 човека. Повечето от тях бяха участ-

вали в предишните два курса. Началото на курса съвпадна с набирането на информацията на терена на ЕСИ "Градът и селото '68". Почти всички курсисти взеха участие в това изследване като научни ръководители и анкетьори. Предварителната подготовка за изследването и натрупаният богат опит от него, поради неговата методическа и организационна сложност, дадоха възможност поднасяните теоретически знания да се усвояват не само с интерес, но и с критична нагласа при висока активност на курсистите. Подготвяйки се за бъдещата си професия, курсистите се отнасяха отговорно към учебните си задължения, задаваха много въпроси, изказваха се. Всеки курсист подготви проект за ЕСИ, който се рецензираше от преподавател. Накрая се полагаше изпит пред комисия. Част от подготовените проекти за ЕСИ, съответно доработени и подобрени, по-късно бяха реализирани. Участниците в курса бяха с различно базово висше образование. Почти всички станаха професионални социолози, а някои от тях се утвърдиха като изтъкнати изследователи (Мария Динкова, Веска Кожухарова-Живкова, Лиляна Спасовска, Йорданка Трополова, Досю Лангазов, Христо Бонев, Георги Митков, Костадин Господинов, Георги Богданов и др.).

От 27-29 юни 1989 г. се провежда лектория за млади социолози (44 души, вкл. от Гърция и СССР) с 12 лектори от чужбина. От българска страна лекции изнасят Величко Добриянов, Петър-Емил Митев и Чавдар Кюранов.

И други подобни курсове за млади социолози се провеждаха при подходящи поводи.

2. Създаването на профили и специалност по социология във ВУЗ

Важна крачка напред в подготовката на социологически кадри беше откриването на специализации по социология в Софийския университет "Св. Климент Охридски" при специалност "философия" и във ВИИ "Карл Маркс", София, при специалност "политическа икономия" през учебната 1968-69 г. В първите години нямаше катедри по социология, те бяха създадени по-късно. Студентите изучаваха няколко основни социологически дисциплини. Преподавателите бяха сътрудници на Института по социология или се числяха към други катедри на Университета и ВИИ "Карл Маркс".

В Софийския университет беше създадена специалност по социология и съответно катедра по социология през 1976 г. Неин учредител и ръководител до самата си смърт през 1991 г. беше Любен Николов. Високоинтелигентен и с евристични качества, той беше не само занимателен преподавател, но и нестандартен автор, който остави диря както с научно-организаторската си дейност, така и с научното си творчество.

Аз започнах четенето на курс по теория на емпиричното социологическо изследване през уч.1970-71 г. в Софийския университет пред сту-

дентите по философия, профил социология. Това ми помогна да система-тизирам материала при написването на книгата си “Емпиричното социоло-гическо изследване”, която се появи в първото си издание в началото на 1973 г. От уч. 1978-79 г., отстъпвайки тази дисциплина на друг преподава-тел, аз започнах да чета курс по социология на социалното управление. През 1990 г. по своя инициатива прекратих преподавателската си дейност в Софийския университет.

Във ВИИ “Карл Маркс” към катедра “Политическа икономия” през 1968 г. се създава секция по икономическа социология с ръководител Ташо Пачев. Но мащабите на преподавателската работа наложиха създаването на катедра по социология през 1975 г. Неин дългогодишен ръководител до началото на 90-те год. беше Ташо Пачев, а след неговото пенсиониране – Благой Колев. Започва да се чете курс по икономическа социология пред всички студенти и се въвежда следдипломна специализация по социоло-гия. Редица от възпитаниците на специализацията по социология се ут-върдиха по-късно като известни изследователи и преподаватели.

3. Четенията за млади социолози на името на проф. д-р Живко Ошавков

Идеята за тях се роди в ръководените от мен Изследователски коми-тет “Теория и методи на социологическото познание” към БСА и секция “Обща социология и теория на социологическото познание” към Института по социология по повод пленарното заседание на IV конгрес на БСА, пос-ветено на Ошавков. Предложението за провеждане на Ошавковски чете-ния, които да се превърнат в открита трибуна за младото поколение соци-олози, бе формулирано от Веска Кожухарова в нейната информация за това пленарно заседание /330:146/.

Възрастовата граница за участие определихме до 35 навършени годи-ни. Четенията бяха открити за всички социолози, вкл. аспиранти и студен-ти, които представяха доклад на социологическа тема. Докладите се раз-пределяха по тематична близост и ако техният брой беше голям, което не даваше възможност да се обсъдят на пленарни заседания, се формираха секции, числото на които зависеше от количеството на докладите. Всяка секция имаше ръководство, което препоръчваше най-добрите доклади за отличаване и награди.

Организацията на четенията на практика се извършваше от сътрудни-ците на секцията под мое ръководство. Похвална активност, напълно безко-ристна, защото не се получаваха никакви възнаграждения за участието в ор-ганизацията на четенията, проявяваха Веска Кожухарова и Станка Добрева.

Първите четения се проведеха на 30-31 май 1985 г. в София. На тях нямаше чуждестранни участници. Четенията бяха открити от мен, а при-ветствие към участниците отпрати Вера Ошавкова, съпруга на Ошавков. Участваха 42 души, бяха изнесени 39 доклади. Участниците бяха разпре-делени в три секции: Теория и методи на социологическото познание, Проблеми на труда и трудовия колектив, Проблеми на отрасловите социо-

логии. Обединеното жури, което включваше журитата на трите секции и председателствано от Величко Добриянов, присъди следните награди:

Голяма награда – Валентина Шаламанова (Пловдив);

Специална награда за най-добре представил се социолог в предприятие, учреждение, организация, стопанство – Вяра Стоилова (Пазарджик);

Три награди за най-добре представили се студенти – Красимир Ангелов, Георги Рахнев и Симеон Моллов (ВИНС, Варна);

Поощрителна награда за студент – Албена Христова (Софийски университет);

Награда за най-добре представил се аспирант – Ивайло Парчев (Институт по социология);

Две награди за социолог в предприятие, учреждение, организация, стопанство – Димитър Костов, Петър Чомполов (Пловдив);

Награди за научни работници – Георги Димитров (НИИМ), Илко Тодоров, Варна, Свежин Пецов (НИИМ), Димитър Кюланов (НИИМ);

Две награди за социолог-специалист – Ана Йевтич, Институт по социология, Анна Кръстева (БАН);

Три награди за активно участие в обсъжданията – Желю Владимиров (Софийски университет), Георги Спиров (Плевен), Цветанка Герджикова (Институт за държавата и правото).

На 18 юни 1985 г., по повод на внесена от организаторите информация за първите четения, Изпълнителният комитет на БСА реши: подкрепя инициативата на изследователския комитет “Теория и методи на социологическото познание” за организиране на четения за млади социолози; утвърждава четенията на името на Ошавков като постоянни през две години; възлага на изследователския комитет “Теория и методи на социологическото познание” да внесе статут на четенията.

Голям размах получиха четенията по-нататък. Вторите и третите четения се проведеха в Лом. Този избор на мястото не беше случаен. Родителите на Ошавков се преселват от Дебър, Македония, в Лом през 1921 г. Ошавков живее там до 1933 г. Родителите му умират рано и той е принуден като ученик в прогимназията и в Ломската педагогическа гимназия да работи като келнер, строителен работник и т.н., за да изкарва прехраната си. През 1932 г. за революционна дейност е изключен от всички средни училища. Следващата година напуска Лом и се установява в София. Както се вижда, основанието да се провеждат четенията в Лом беше свързано с важен период от живота на основоположника на социологическото направление в нашата наука след Втората световна война. Местните власти – градският комитет на БКП и градският народен съвет – оказваха пълно съдействие на четенията. Бяха осигурени помещения за пленарните и секционните заседания. Нощуването и храненето на участниците в четенията ставаше в речен пътнически кораб, който специално идваше от Видин.

Вторите четения се проведеха от 16-18 април 1987 г. и в тях за първи път участваха млади социолози от чужбина, а именно от СССР, Унгария, Полша, Чехословакия, САЩ и Гърция. От българска страна участниците бяха 50 млади социолози с 53 доклади, от които изнесени 45.

Четенията бяха открити с пленарно заседание, на което аз изнесох доклад на тема: "Социологическата наука у нас пред нови задачи". Обсъжданията протекоха в три секции: 1. Обща социология и теория на социологическото познание; 2. Социология на труда и трудовите колективи; 3. Проблеми на частните социологически теории. Почти всички по-изтъкнати социолози в страната участваха в ръководствата на секциите. Това осигуряваше високо експертно ниво и съчетание на поколенията в социологическата наука. След представянето на всеки доклад от автора му, ставаха разисквания. Ръководствата на секциите предлагаха най-добрите доклади за награди. Тези предложения се обсъждаха обективно и демократично от общото жури на четенията, което се председателстваше от мен и в което участваха всички председатели на секции. Четенията продължиха два дни. В третия ден преди обяд се проведе заключително заседание, на което се направи оценка на четенията, и се обявиха следните награди:

Голяма награда – Цветанка Герджикова (Институт за държавата и правото);

Първа награда – Цочо Златков (Институт по социология);

Втора награда – Дьорд Сретко (Унгария);

Специална награда за най-добре представил се социолог на предприятие или организация – Елена Иванова и Георги Спиров (Плевен);

Специална награда за най-добра разработка в областта на трудовите отношения – Силвия Накова (Враца);

Специална награда за най-добре представил се студент – Маргарита Боева и Румяна Калчева, Антоний Гълъбов (Софийски университет);

Поощрения: Георгиос Спакадарис (Гърция), Доньо Донев и Николай Ненков (Институт по труда), Желю Владимиров (Софийски университет), Ирина Орлова (СССР), Карол Чукан (Чехословакия), Красимира Никифорова, Росица Цолева, Румен Димитров (Институт по социология).

Извън четенията времето се използваше за културни занимания. Лом е град със забележителни културни традиции. В добре уредения исторически музей могат да се видят интересни експонати. В знаменитата Ломска педагогическа гимназия е уреден музеен кът, главно за национално утвърдени интелектуалци и общественици, нейни възпитаници. В Лом развива активна дейност самодейна оперета. Тъй като и при двете четения гледахме нейни представления, мога определено да кажа, че нейното ниво плътно се доближава до професионалното. През вечерите се правеха веселия на кораба: разговори, песни, танци. Навън тихите дунавски води, огрени от отразяващата се във водата луна, нашепваха легенди, които засягаха дълбоки пластове в душевността на всеки българин.

Третите четения (13-15 април 1989) започнаха също с пленарно заседание. Секциите бяха шест, а участниците 64. Имаше чуждестранни участници от Полша, Румъния и СССР. Четенията бяха открити с приветствия от Стефан Гаврилов, председател на Градския народен съвет в Лом, Янчо Георгиев, председател на БСА, Кръстьо Димитров, зам. директор на Института по социология и Вера Ошавкова.

Под председателството на Стоян Михайлов общото жури на четенията определи следните награди:

Две първи награди – Анна Гиза-Полещук (Полша), Галина Колева, (Институт по социология);

Втора награда – Доньо Донеv, Ник. Ненков, Росица Цолева и Станимир Бързашки;

Специална награда за най-добре представил се социолог от предприятиe или организация – Иван Димов;

Специална награда за най-добре представител се студент – Валентина Гостева;

Специална награда на ЦК на ДКМС – Кънчо Стойчев;

Поощрения – Асен Кънев; Варта Карагъозан; Даниела Бобева; Димитър Костов; Карамфил Манолов; Марчела Абрашева и Десислава Гоцева; Нина Николова и Георги Вангелов; Олга Бурмикина (СССР); Пенка Чизмарова; Милена Димитрова, Костадинка Захариева, Катерина Маринова и Гергана Тошкова; Радосвета Спиридонова; Зоя Николова; Светлана Шаренкова; Цветан Марков; Юрай Квака; Ян Полещук (Полша).

След ноември 1989 г. стана невъзможно провеждането на четенията в Лом, затова четвъртите четения бяха проведени в София на 9-10 май 1991 г. Общата им тема беше “Социологията и предизвикателствата на съвременните социални трансформации”. Четенията бяха открити с приветствия от Живко Георгиев, председател на БСА, Асен Йосифов, зам. директор на Института по социология, Васил Тончев, научен секретар на НЦИОМ, и Вера Ошавкова. В тях участваха млади социолози от Западна Германия, Гърция, Румъния, САЩ и Украйна. Бяха изнесени 23 доклада на пленарни заседания. Получиха награди следните участници:

Първа награда – Димитрина Димитрова;

Две втори награди – Вяра Ганчева и Кирил Мулячки;

Най-добре представил се социолог от организация – Светлозар Кирилов;

Поощрения – Боян Христов, Любомир Попов, Мая Келиян, Ника Маряна-Жоржета (Румъния), Янис Клиотакис (Гърция);

Поощрение за активно участие в разискванията – Надя Генкова.

Четвъртите четения фактически се оказаха последни. След промяната през 1989 г. отговорните социологически фактори не положиха необходимите усилия за продължаване на тази ползотворна традиция, която даваше възможност за публична творческа изява на младите, за съчетаване на поколенията в социологията, за засилване на сътрудничеството с чуждестранните социолози и печелене на приятели сред тях. Направени бяха три опита за организиране на четения, но те се оказаха нещо дребно в теоретично и организационно отношение, без участие на повечето от водещите ни социолози.

4. Студентският кръжок “Иван Хаджийски” в Софийския университет

Създаден през 1968 г. по инициатива на Кирил Кертиков, който е и негов председател, кръжокът е колективен член на БСА от 1969 г. Провежда като правило ежеседмични сбирки, на които се правят срещи с водещи социолози, философи, науковеди и др. Организиран е четири студентски научни конференции и шест ЕСИ. Студентският кръжок популяризира социологията като частна, нефилософска наука за обществото чрез публикации в печата (в-ците “Народна армия”, “Литературен фронт”, “Орбита”, “Народна младеж”, “Народна култура”, “Софийски университет”), чрез изнасяне на лекции в столицата и провинцията. През 1970 г. негови представители участват в работата на VII световен конгрес по социология във Варна.

Кръжокът е съинициатор за откриването на специализация по социология към специалност “философия” при Софийския университет. Министерството на образованието разрешава на членовете на кръжока да се запишат в новооткритата специализация по социология със “задна дата” (от една година). Първите дипломирани с тази специализация са главно членове на кръжока. От него израстват редица учени, като Кирил Кертиков, Лиляна Деянова, Бети Калдерон, Любомир Габровски, Петя Кабакчиева и др.

По примера на кръжока и със съдействието на Кирил Кертиков възникват още четири форми за социологическа просвета и дискусии: Студентски кръжок “Д-р Петър Берон” към Архитектурния факултет на Висшия институт за архитектура и строителство” (1972-1975); Лектория към Дома за политическа просвета в София с координатор Веска Кожухарова (1975-1977); Лектория към Софийския университет с координатор Николай Тилкиджиев (1977-1979); Дискусионен социологически клуб “Хоризонти” към Градския младежки дом “Лиляна Димитрова” с координатор Анибал Радичев (1979-1983).

5. Марксовият семинар в Софийския университет

Възникнал през 1977-1978 г. като форум на група възпитаници на Софийския университет (Деян Деянов, Лиляна Деянова, Андрей Райчев, Андрей Бунджулов, Емил Коен, Деян Кюранов), на който периодично се обсъждат доклади. В хода на работата съставът на участниците се разширява. Под силното парадигмално и теоретично влияние на Мамардашвили, те се стремят да приложат неговия опит за съчетание на Маркс, Хусерл и Фройд в социологията. Научно-методологичното им движение е от Маркс към Хусерл и от него към Шютц и Гарфинкъл.

Най-крупните изяви на семинара са организирането и провеждането на три научни конференции в Гьолечица:

23-27 ноември 1983 г. – “Маркс и проблемът за всекидневието”. Учасват гости от СССР начело с проф. Н. И. Лапин. Изнесени са 35 доклади и научни съобщения /336; 331/;

11-17 декември 1984 г. – “Всекидневието като теоретичен проблем на марксизма”. Изнесени са към 50 доклади /337/;

19-23 април 1986 г. – “От теоретическа история на обществените посредници към теория на всекидневието”. Изнесени са над 40 доклади /332/.

Председател на организационния комитет и за трите конференции е Петър-Емил Митев.

През цялото време на съществуване на семинара негов научен секретар е Деян Деянов.

Семинарът преустановява своята дейност през 1987 г.

За основните му изяви в лицето на посочените конференции в Гьолечица се публикуват информации в сп. “Социологически проблеми”, а сп. “Социологически преглед” издава извънредни книжки, посветени на тях.

ПЕРИОДИЧНИ ИЗДАНИЯ ПО СОЦИОЛОГИЯ

Първото периодично издание по социология се появи през 1968 г. – бюлетин, фактически списание “Социологически изследвания”. От него бяха публикувани 3 книжки – първа, втора-трета (двойна) и четвърта. В тях бяха отпечатани информации за научносоциологическия живот дотогава и статии по актуални научни въпроси.

Вместо този бюлетин (списание) от началото на 1969 г. започна да излиза академичното списание “Социологически проблеми” в 6 книжки годишно. За главен редактор на новото списание бях определен аз, а за научен секретар – Ради Василев. Списването на списанието изискваше много време и усилия. Още повече, че почти всички членове на редколегията имахме и други отговорни задължения в Института по социология, в БСА, при подготовката на VII световен конгрес по социология. Въпреки изключителното напрежение във всекидневието, редколегията осигуряваше достатъчно интересни материали, които се обсъждаха на нейни заседания в присъствието на авторите. Списанието излизаше редовно, понякога с незначителни закъснения.

В първата му книжка беше публикувано писмо на Тодор Живков до редколегията. Тогава такива документи се смятаха за особено престижни. Затова редколегията се обърна с писмо до Живков за среща. Той прие. Срещата се състоя на 28 февруари 1969 г. в старата резиденция в Бояна. (Новата резиденция беше построена по-късно). Присъстваха членовете на редколегията: Стоян Михайлов, Ради Василев, Елит Николов, Иванка Съикова, Иван Николов, Кръстьо Димитров, Минчо Драганов, Минчо Семов, Нико Яхиел, Янчо Георгиев и техническият сътрудник Магда Панова.

Живков не се придружаваше от други ръководни дейци на партията, дойде сам. Бяха разменени няколко думи за новото списание. Живков изрази увереност, че то може да постигне успех и да спечели широка чита-

телска аудитория. Не си спомням как стана дума за Ванга, но Живков ни запита какво смятаме за нея – дали се касае за нова проява на шарлатания или пък се изправяме пред научна загадка? След това ни запозна с някои главни проблеми, с които се занимава партийното и държавно ръководство. Подготвят се модели за усъвършенстване на труда в селското стопанство в Плевенски окръг. Вземат се предвид постиженията на селското стопанство във Франция, Дания и САЩ. Целта е да се намали себестойността на земеделската продукция и да се излезе по-нашироко на външния пазар. Обхващат се главните направления в земеделието – производството на зърнени храни, лозарството, зеленчукопроизводството, животновъдството. Говори за намерението да се уедри земеделското производство, като направи сравнение с капиталистически и “социалистически” страни. Ще се положат усилия за изграждане на селата, за да придобият нов облик по подобие на градовете. Селските жители да се превърнат по-скоро в работници, отколкото да си останат селяни от миналото. Министерствата ще се преустройват преди всичко като органи за научно-технически прогрес. Необходимо е мащабно развитие на селскостопанската наука, нужни са фундаментални изследвания, които да обхванат процеса от създаването на семето до крайния продукт. Организацията на труда трябва да се усъвършенства комплексно, като не само се въвеждат по-доходни сортове, но се отчитат и възможностите за механизация. С оглед на тази задача ще се подобрява работата на катедрите във висшите училища и научноизследователската дейност. Контактите с чуждестранни учени, включително от западни страни, не бива да се избягват, нужно е да се подобрява езиковата подготовка.

Информацията на Живков направи силно впечатление с мащабността на проблемите, с които се занимава партийното и държавно ръководство, и с ударението върху потребността от развитие на науката.

След срещата от кабинета на Живков ни поискаха проект за писмо на Живков до редколегиата на списанието. Подготвихме такъв и го изпратихме. След няколко дни получихме официалното му писмо. Беше запазен нашият текст, но с някои редакционни изменения.

В сп. “Социологически проблеми” се публикуваха статии по проблеми на социологическото познание, по история на социологическата мисъл, в т.ч. в нашата страна, дискуссионни материали по актуални проблеми (познавателни и социални), информации за социологическите събития у нас и в чужбина, рецензии и отзиви за новоизлезли книги и др. Привличаха се чуждестранни автори. Така то се превърна в оперативен орган за представяне на резултатите от изследователската дейност на социолозите у нас, за обсъждане на нови или спорни проблеми, за оценяване на научното ниво на появяващата се социологическа книжнина, за информация за ставащото в областта на социологическото познание. Списанието играеше важна роля за сплотяването на социологическата общност и за издигането на нейното професионално ниво.

Главни редактори на списанието бяха: Стоян Михайлов (от началото до кн.4, 1973 г. вкл.), Величко Добриянов (от кн. 5, 1973 г. до кн. 6, 1978 г.

вкл.), Нико Яхиел (от кн.1, 1979 г. до кн. 3, 1983 г. вкл.), Любен Николов (от кн. 4, 1983 г. до кн. 6, 1988 г. вкл.), Минчо Драганов (от кн. 3, 1989 г. до кн. 1, 1995 г., вкл.), Кольо Коев (от кн. 2, 1995 г. досега).

През 1977 г. се появи сп. “Социологически преглед” в 12 книжки годишно. То публикуваше данни и анализи от ЕСИ и статии по актуални проблеми на социологическото познание и социалното развитие. При важни социологически събития излизаха извънредни броеве на списанието, посветени само на някое от тях. Главен редактор на списанието беше Минко Минков (1977-1990). През този период важна роля в списването му играеше зам. главният редактор Петко Симеонов. Вторият и последен главен редактор на “Социологически преглед” бе Стефан Николов – от кн.1, 1991 г. до закриването на списанието през 1995 г. поради липса на средства. През 1998 г. е публикуван еднократно юбилеен брой.

От 1971 г. НИИМ започва да издава сп. “Проблеми на младежта”, преграднало през 1988 г. в “Младеж и общество”. В него се публикуват статии и информации преди всичко за научната дейност на НИИМ – ЕСИ, теоретични разработки, рецензии, дискусии. Освен това НИИМ издава “Известия на НИИМ”, “Експрес информация”, както и специализирана социологическа поредица от книги “Проблеми на младежта”.